

**Рабочая программа учебного предмета  
«Родной (чеченский) язык»  
(1-4 классы)**

Обязательная часть учебного плана.

Предметная область: родной язык и литературное чтение на родном языке

## КХЕТОРАН КЕХАТ

Ненан (нохчийн) маттахь литературни йешаран йуьхьанцарчу йукъарчу дешаран герггарчу хьесапан белхан тӀегӀанехь программа хӀоттийна 2018-чу шеран 3-чу августера Федеральни низам кхочушдарца (№ 317-ФЗ «Россин Федерацин дешарх» цӀе йолчу Федеральни низаман 11-чу а, 14-чу а статьяшкахь Федеральни пачхьалкхан йуьхьанцарчу йукъарчу дешаран стандартан буха тӀехь хийцамаш барх (Россин Федерацин серлонан министерствон 31.05.2021 ш. № 286 «Федеральни пачхьалкхан йуьхьанцарчу йукъарчу дешаран стандарт чӀагӀйарх» ома, регистраци йина Россин Федерацин юстицин министерствос 05.07.2021 ш. № 64100) а, Кхетош-кхиоран герггарчу хьесапан программа (чӀагӀийна йукъарчу дешарехула йолчу ФУМО 2020-чу шеран 2-чу июнехь бинчу сацамца) а догӀуш, Россин Федерацин ненан мотт хьехаран концепци (чӀагӀийна Россин Федерацин Правительствоон 2016-чу шеран 9-чу апрелехь № 637-р бинчу сацамца) а, РФ-н Серлонан министерствон коллегис 2019-чу шеран 1-чу октябрехь чӀагӀийна йолу Россин къаьмнийн ненан меттанаш хьехаран концепци а, ГКУ «Нохчийн меттан институтан» Илманан кхетапоно, 12.05.2022 шеран №3 йолу протоколаца чӀагӀийна Нохчийн мотт а, нохчийн литература а хьехаран концепци а тидаме а оьцуш.

Иштта кху кехатан низаман бухе диллар ду: Россин Федерацин Конституци, Нохчийн Республикин Конституци, 1991-чу шеран 25-чу октябрехь тӀеэцна долу «Россин Федерацин къамнийн меттанех» долу Россин Федерацин низам, 2007-чу шеран 25-чу апрелехь N 16-РЗ тӀеэцна долу «Нохчийн Республикин пачхьалкхан меттанех» долу Нохчийн Республикин низам а, «Россин Федерацин дешарх» долу ФН № а, 2014-чу шеран 30-чу октябрехь № 37-РН тӀеэцна долу «Нохчийн Республикехь дешарх» низам а.

Нохчийн мотт – нохчийн къоман мотт бу, оьрсийн маттаца цхьаьна Нохчийн Республикин пачхьалкхан мотт а бу, цу гӀуллакхо дика хьелаш кхуллу и мотт Ӏалашбан а, кхион а. 1-4-чу классашкахь «Ненан мотт а, ненан литература» а предметан декъехь хьобхуш йу ненан (нохчийн) маттахь литературин йешар, иза тӀехьажийна йу дешархойн кхетаман-довзаран, хьасене хиларан, исбаьхьаллин-эстетикин таронаш кхион а, гӀиллакх-оьздангаллин мехала болу хьежамаш кхолла а, бер нохчийн къоман култура тӀеозон а.

«Ненан (нохчийн) маттахь литературин йешар» предмет – гуманитарин дешаран коьртацех цхьа предмет йу, цо адам кхиаран кхетаман а, гӀиллакх-оьздангаллин а тӀегӀа билгалдо. Литературин дешаро гӀо до йешаран а, литература талларан а мехалла а ша кхидӀа кхиарехь мел ладаме ду хууш а, шена хетачун бух балон а, барта а, йозанца а шена хетарг охьадилла хууш а волу йешархо кхион а; хӀара дуьне а, кху дуьненахь ша а вовзаран гӀирс санна, йешар оьшуш хила а, стеган а, йукъараллин а йукъаметтигаш шера хилийта а.

Программо йукъалоцу кхеторан йоза а, предмет дӀалацаран хила лерина жамӀаш а, предметан чулацам а, программин хӀора дакъа Ӏамон лерина долу сахьташ билгал а дохуш, тематикин планировани а, дарсел араьхарчу гӀуллакхийн план а.

ХӀара программа лерина йу ненан (нохчийн) меттан а, литературин а хьехархошна «Ненан (нохчийн) литература» предметана дешаран а, белхан а программаш хӀиттон бухе йилла. Авторийн а, белхан а программаш йазйечеран йиш йу дешаран материал

дІакхачорехь, хІотторехь а, сахьташ теманашка а, дакъошка а декъарехь шайна зеделлачух пайдаэца.

## **«НЕНАН (НОХЧИЙН) МАТТАХЬ ЛИТЕРАТУРНИ ЙЕШАР» ДЕШАРАН ПРЕДМЕТАН ЙУКЪАРА ХАРАКТЕРИСТИКА**

«Ненан (нохчийн) маттахь литературни йешар» дешаран предметан герггара белхан программа кечийна йу йуьхьанцарчу йукъарчу дешаран программа кхочушйечу хьукматашна. Программа тІехъажийна йу дешаран хьукматашна а, хьехархошна а методически гІо дарна, цо таро лур йу:

«Ненан (нохчийн) маттахь литературин йешар» дешаран предмет хьехаран процессехь Федеральни пачхьалкхан йуьхьанцарчу йукъарчу дешаран стандарташкахь билгалдина долу адаман кхиаран, метапредметни, предметни дешаран жамІаш кхузаманан лехамашца догІуш кхочушдан;

«Ненан (нохчийн) маттахь литературин йешар» дешаран предметан Іаморан хила лерина жамІаш а, чулацам а ФГОС НОО а; йуьхьанцарчу йукъарчу дешаран герггарчу хьесапан коьртачу программца (йукъарчу дешарехула федеральни дешаран-методически цхьаьнакхетараллин 2015-чу шеран 8-чу апрелехь № I/I5 протоколаца йинчу редакцехь) а; кхетош-кхиоран герггарчу хьесапан программца (магийна йукъарчу дешарехула федеральни дешаран-методически цхьаьнакхетараллин 2020-чу шеран 2-чу июнехь № 2/20 протоколаца бинчу сацамца) а догІуш, дешаран шерашца билгалдан а, структура хІоттон а;

Билгалчу классан башхаллаш тидаме а оьцуш, билггала долу дакъа-тема Іамон лерина дешаран хан а нисйеш, ткъа иштта дешаран материалан дакъош/теманаш дІалацарна тІехъажийна долу дешаран гІуллакхийн коьртачу кепех а пайда а оьцуш, календаран-тематически план хІоттон.

Программин чулацам тІехъажийна бу «Ненан мотт а, ненан маттахь литературин йешар а» предметан декъана йолчу йуьхьанцарчу йукъарчу дешаран коьрта программа дІалацарна Федеральни пачхьалкхан йуьхьанцарчу йукъарчу дешаран стандарташкахь билгалдинчу тІедахкарийн (тІедожор) жамІашка кхача.

«Ненан мотт а, ненан маттахь литературин йешар а» предметан декъана йолчу йуьхьанцарчу йукъарчу дешаран коьрта программа дІалацарна ФГОС НОО тІедахкаршца догІуш, курс тІехъажийна йу Россин Федерацин культурин экъанехь ненан меттан литературин меттиг а, роль а муьлха йу а, историко-культурин, оьздангаллин, эстетическин мехаллаш Іалашйарехь а, цхьана тІаьхьенера вукху тІаьхьене дІакхачорехь а лоцучу декъах а кхеторна; Россин Федерацин субъектан культурин а, гІиллакх-оьздангаллин а, эстетикин а йуьхь кхолларехь къоман фольклоро а, исбаьхьаллин литературу а лоцучу декъах йуьхьанцара хьежам (хаарш) кхолларна а; ненан меттан литература къоман культурин дахаран довзаран цхьа коьрта дакъа а, къоман а, Россин а культурин хилам а, оьздангаллин мехаллаш а, ламасташ а лардаран гІирс а, дуьнене а, къоман истoriga а, культурига а хьежам а хиларх кхетам кхолларна а, ненан маттахь йешаран лехамаш хиларна а.

«Ненан (нохчийн) маттахь литературин йешар» курсан бухе йиллина нохчийн литературо чулоцург къоман культурин ламастийн мехаллийн кодийн система йу боху оила йу. Нохчийн къоман культурин ламасташ Іалашдаран гІирс хилла ца Іаш, нохчийн литература зІе йу къоман дІадаьлларг, карарниг, хиндерг вовшашца дузуш а, кегийчу дешархойн кхетаме и дуьллуш а.

## «НЕНАН (НОХЧИЙН) МАТТАХЬ ЛИТЕРАТУРНИ ЙЕШАР» ДЕШАРАН ПРЕДМЕТ ІАМОРАН ІАЛАШОНАШ

«Ненан (нохчийн) маттахь литературни йешар» предмет Іаморан **Іалашонаш** йу:

Нохчийн литературе а, нохчийн матте а къоман культурин мехалчу декъе санна оила кхолла;

Дешархой шайн къоман культурин-меттан экъанна йукъабалор а, уьш къоман ламасташна а, культурин тІаьхьалонна а, кхузаманан хьелашна а йукъаозор;

Чкъурашна йукъарчу зІенах кхетар, нохчийн культура Іалашйарна шаьш жоьпалле хиларх оила кхиор;

Йешаран говзалла кхиор.

Цу Іалашонашка кхачаро хІара **декхарш** цхьалхадоху:

Россин гражданаллин идентичностан баххаш кхоллар, шайн Даймахках а, Россин халкъах а, Россин халкъийн цхьаалехь мехкан исторех а дозалла дан Іамор, шаьш муьлхачу къомах ду кхетор; Россин дукхакъаьмнийн йукъараллин мехаллаш кхоллар;

Нохчийн къоман историко-культурин зеделлачун тІалам бан Іамор, дешархочунна шен къоман культурин-меттан хьал довзийтар; йуьхьанцарчу классийн дешархочунна нохчийн литература историко-культурин, оздангаллин, эстетикин мехаллийн хьоста санна йезайалийтар;

Нохчийн литературехь гайтина йолчу нохчийн синкхетамна ладаме йолчу гІиллакз-оздагнгаллийн мехаллех хьежам кхоллар;

Нохчийн литературин говзарш Іаморан буха тІехь нохчийн меттан исбаьхьаллин-эстетикин таронех хаарш совдахар;

Адаман амал кхиарехь а, къамел шардарехь а даима йеша хьагам кхоллар;

Тайп-тайпанчу текстийн чулацаман а, башхаллин а мах хадоран йешаран хаарш шардар, уьш йийцаре йарехь дакъалацар;

Къамел даран йерриге а кепаш кхиар, йешначух лаьцна барта а, йозанца а дийца хаарш карадерзар.

## «НЕНАН (НОХЧИЙН) МАТТАХЬ ЛИТЕРАТУРНИ ЙЕШАР» ДЕШАРАН ПРЕДМЕТАН ДЕШАРАН ПЛАНЕХЬ МЕТТИГ

«Ненан (нохчийн) маттахь литературин йешар» предметана программа йуьхьанцарчу йукъарчу дешаран Федеральни пачхьалкхан дешаран стандартехь гайтинчу дешаран программа дІалацаран жамІийн предметни лехамийн буха тІехь хІоттийна а, 270 сахьтан<sup>1</sup> (66 сахьт І-чу классехь а, 68 сахьташ 2—4-чу классашкахь) бараман дешаран йукъарчу тІедилларна лерина

а йу. Программин инвариантни дакъа Iаморна луш дешаран 233 сахът ду. 37 дешаран сахътах лаьтташ йолу дешаран тIаьхьалонан хан программин вариативни декъана дIало, цо йукъалоцу авторийн Iаматийн линейкина оьшу белхан программа хIоттийнчу авторша къастийна говзарш.

## **«НЕНАН (НОХЧИЙН) МАТТАХЬ ЛИТЕРАТУРНИ ЙЕШАР» ДЕШАРАН ПРЕДМЕТАН ГЕРГГАРА БЕЛХАН ПРОГРАММИН ЧУЛАЦАМАН КОЪРТА ЛИНИШ**

«Ненан (нохчийн) маттахь литературни йешар» дешаран предметан программехь белла чулацам бу, и теллича нохчийн литературин къоман-культурин башхалла а; нохчийн меттан а, нохчийн литературин а Нохчийн Республикин а, Россин а историца, нохчийн къоман materiale а, синбахаман а культурица а йолу зIе а йаста некъ лур бу. Курс лерина йу йуьхьанцарчу классийн дешархойн литературин а, культурин а хьежам шорбан; йуьхьанцарчу классийн дешархойн йешаран жигарчу гонна йукъайогIучу фольклоран а, нохчийн классикийн а, нохчийн кхузаманан литературин а говзарша таро ло дешархошна адамаллин мехаллашкахь нохчийн культурин а, къоман синкхетаман а коьртачу баххех кхетам бала. Йуьхьанцарчу классийн дешархошна йеша а, талла а схьахховдийначу нохчийн литературин говзарша схьагойту нохчийн къоман культурин тайп-тайпана агIонаш, жигарайошу даимлера мехаллаш (дикалла, доглазар, синшорто, кьинхетам, эхь-бехк, бакъдерг, доьзалан мехаллаш, патриотизм, баккхийчаьрга ларам, адамалла, и. кх.дI.).

Кху программехь «Ненан (нохчийн) маттахь литературни йешар» курсан башхалла кхочушйина кху бахъанашца:

а) нохчийн къоман амал, Iадаташ, ламасташ, нохчийн культурин синбахаман мехаллаш, адамаллин мехаллаш а, эхь-бехк а гойтуш долу говзарш схьахаржарна;

б) нохчийн йаздархойн нохчийн бераллин дуьне гойтушу говзарш тIе тидам бахийтарна: доьзалехь бер кхетош-кхиоран башхаллаш, баккхийчаьрца а, нийсархошца а цуьнан йолу йукъаметтигаш, бери шена гонахара дуьне тIелацаран башхаллаш.

«Ненан (нохчийн) маттахь литературин йешар» Iаморо гIо дийр ду дешархойн мотт хьал долуш барна а, церан къамелан культура а, хьасене бовларан хаарш шардарна а. Шена тIехь программин проблемно-тематически блокаш хIитточу дидактически материалана культурно-исторически тIедалорах а пайдаоьцу. ХIора проблемно-тематически блока йукъайогIу нохчийн къоман синбахаман а, materiale а культура гойтуш болу кхетамаш. Программехь йеллачу говзарийн чулацам йуьхьанцарчу классийн дешархочун лехамашна гонаха хIоттийна бу, хаьржинчу говзарийн башхаллашкахь гуш а бу.

## **«НЕНАН (НОХЧИЙН) МАТТАХЬ ЛИТАРЕТУРНИ ЙЕШАР» ДЕШАРАН ПРЕДМЕТАН ЧУЛАЦАМ**

«Ненан (нохчийн) маттахь литературни йешар» курсан чулацам билгалбечу хенахь коьртачу тидамехь ду:

Къоман кхетамна мехала долу, йеххачу хенан йохалла — кхузамане кхаччалц — культурахь коьрта меттиг дIалоцу хIуманаш (масала, баккхийчаьрга, нене ларам, Даймахе

безам, догдикалла, доглазар, нийсо йезар, эхь-бехк, сий, и.кх.дI.) Цу коьртачу кхетамашца болх дIахьо йуьхьанцарчу классийн дешархоша дIалоцур долчу кепара хаьржинчу нохчийн йаздархойн уггаре а кьегинчу, нохчийн литературин а, культурин а башхаллаш кхочушийнчу говзарш тIехь. И говзарш йовзаро гIо до йуьхьанцарчу классийн дешархошна кьоман культурин ламастех а, нохчийн культурах а кхета.

Йуьхьанцарчу классийн дешархойн лехамаш: говзарийн доккхачу декъан турпалхой йуьхьанцарчу классийн дешархойн нийсархой бу, церан дуьне довзарца босту программехь билгалбина культурно-историн кхетамаш. Программи йукъаьахийтина тайп-тайпанчу заманашкахь берийн дуьне гойту а, церан кхиаран некъаш а, амал йахчайалар а, оьздангаллин кьилбанаш кхолладалар а гойту говзарш; говзарш харжаро дешархочунна таро ло историн тайп-тайпанчу муьрашкахь нохчийн культура шен нийсархочун бIаьргашца ган. Программехь ладамечу барамехь йелла кхузаманан авторийн говзарш а йу, цара шайн кхоллараллехь кхидIа хьо нохчийн литературин кьоман ламасташ, и говзарш кхузаманан дешархочунна гергара йу.

Кьоман башхаллин хиламаш искусствон кхечу гIирсащца гайтина говзарш а хаьржина, цо таро ло дешархошна нохчийн культурахь искусствийн диалог гайта.

Цхьадолу декхарш кхочушдан лерина дешаран материал хаьржина гуманизмам, исбаьхьаллин а, довзаран а мехаллийн, кхеташ хиларан, жигараллин, поликультурин, ламасталлин классикин а, кхузаманан бараман цхьаьнадаран, тематикин, кепийн-жанран тайп-тайпаналлин критеришца йогIуш.

Программо билгалбечу йешаран гуоно таро ло тайп-тайпанчу хенийн а, кьаьмнийн а говзарийн куьзганахула беран дуьненехьежаман гураш жим-жимма шордан.

Программехь и масех бухедилларца билгалбо. Хьалхара шиь доьзна ду йешаре ойла а, йешаран техникин хаарш кхиоран хьелаш а кхолларца. Иштта, и хаарш кхиоран йуьхьанцарчу муьрехь уггаре а хьалхарчу роIехь йу байтийн а, прозин а йух-йуха олуш дешнаш, дешнийн цхьаьнакхетарш предложениш, абзацаш йолу тексташ (йешаран техникин говзалла кхиочу хенахь мехала долчу йешаран кхиаме хилар тардалийттаран Iалашонца); ткъа иштта кхиаме ду забаре чулацам болу сихха хазахетар йа велар кхолладолуьйту тексташ лелор а, (хIунда аьлча, цу хенахь забар йевзаш хиларо эстетикин синхаамаш гучубахар кхиадо) йешаран мукъам кхиоран Iалашонца. Дешаран хIора шеран тексташ схьахаьржина йу цу хенан берашна тIелаца ата хилар тидаме а оьцуш. Текст схьахаржаран кхидолу бухедахкарш доьзна ду исбаьхьаллин дешан фольклорна кепашкара авторийн литературе кхаччалц кхиаран логика ларйаран цаторийла хиларца; билггала долу оьздангаллин а, эстетикин а декхарш кхочушдан цаторийла хиларца, царах коьртаниш билггал йолчу оьздангаллин-эстетикин концепцига доьрзу, и концепци дешара деа а шарахь кхиош схьайалайо; жанрийн а, тематикин тайп-тайпаналла хилийттаран кхачойаран а, фольклоран а, авторийн говзарийн а, вайн мехкан а, дозанал арахьарчу йаздархойн говзарийн а, берийн литературин классикин а, XX-чу бIешеран чаккхенан – XXI-чу бIешеран йуьхьан кхузаманан берийн йаздархойн говзаршна йукъахь а барам ларбаран а цаторийла хиларца.

Йешаран гIуллакх кхиоран процессан чохьхарчу логикица доьзна, «Литературни йешар» курс шинатIегIанехь хIоттийна йу.

Хьалхарчу тIегIанехь хьалхадаккха дезарг йешаран корматалла шарйар ду, шолгIачу тIегIанехь – дешархошна литературин говзалла карайерзор. I-2-чу классашкахь йеша Iамадо; кхетар тIехь, нийса йешарна, сиха а, кьаьсташ а йешарна тIехь болх; йешначун кхоллараллин маьIна дан тайп-тайпана некъаш кхиор (графикин, дешан а, музыкин а иллюстрировани, драматизаци, ма-йарра а, йукъ-йукъара а, кхоллараллин йухасхьайийцар). Цуьнца цхьаьна йуьхьанцарчу классашкахь дIаболабо йуьхьанцарчу классийн дешархойн литературин дешара тIехь болх.

«Литературни йешар» предмет Іаморан шолгІа тІегІа 3-4 классашна кхочу, цигахь йеша хааро зазадоккху, эстетикин йешаре а, талламан йешаре а декъа а луш.

«Литературин йешар» программа хІотточу хенахь тидаме эцна школал хьалхьалхарчу педогогикин а, йукъарчу йукъардешаран школашна леринчу «Нохчийн литературехула герггарчу белхан программин» зІейалорах а.

Программо таро ло йалийнчу списокера говзарш дешархойн кечаман тІегІанца догІуш харжа, ткъа иштта курсан чулацаман вариативни компонент харжа а, белхан программашкахь и кечйаро могуьйту тематика а, проблематика а герга йолчу говзаршкахь къоман башхаллаш а, йукъара дерг а къасторан Іалашонца Россин халкъийн литературе кховдар. Ткъа иштта программо таро ло Іаматийн авторшна йа дешаран цхьаьнакхетараллашна вариативни декъехь Іамон говзарш харжа.

Классашка бекъначу Іаморан чулацамна улле тоьхна Іаморан процессан гІуллакхаллийн хІара тІедузарш ду.

### **ЛадогІар**

Нохчийн меттан хьоле хилар а, къоман культурин мехаллаш а гойтуш йолу исбаьхьаллин говзарш лерсица схьалацар а, царах кхетар а; лерсино схьалаьцначу текстах лаьцна деллачу хаттаршна жобпаш дала хаар а, лерсино схьалаьцначу текстан чулацамца хаттарш дан хаар а.

### **Йешар**

Хезаш йешар. Дешдакъошца йешарна тІера жим-жимма довлуш дийнна дешнаш шера а, кхеташ а деша хаарна тІедовлар (текстах кхета таро лучу йешаран индивидуальни боларца догІуш йешаран чехкалла (масалла). Йешаран орфоэпически барамаш ларбар. Кепана а, тайпанна а цхьатера йоцучу текстийн маьІнийн башхаллаш аз айдеш хийцарца схьагайттар.

Дагахь йешар. Барамца а, жанраца а тІелаца аттачу говзарийн маьІнех дагахь йоьшучу хенахь кхетар. Йешаран тайп-тайпанчу кепийн башхаллах кхетар.

Халкъан барта кхоллараллин говзарш йешар: нохчийн фольклоран текст къоман ламастийн а, мехаллийн а хьоста санна.

Исбаьхьаллин говзарийн тексташ йешар, шайна чохь бІеннаш шерашкахь схьайеана йолу къоман синкхетамна ладаме йолу гІиллакх-оьздангаллин мехаллаш а гойтуш йолу: Даймахке безам, тешам, нийсо, сий, къинхетам, догдикалла, догцІеналла, къинхегамна тІера хилар, бакъо, майралла, и. кх.дІ. Нохчийн къоман ламасташ: цхьаалла, вовшийн гІо дар, хьаша-да тІелацар, и. кх.дІ. Добзалан мехаллаш: баккхийнаш ларар, «нана», «да», «дада», «баба», «йиша», «ваша» бохучу дешнийн мехалла, вовшийн ларар, безам, вовших кхетар, терго, собар, да-нана ларар. Нохчийн литературехь халкъан ламасташ а, Іадаташ а гайтар.

Нохчийн бераллин дуьне: кхиар, гонахарчу дуьненаца, баккхийчаьрца, нийсархошца йолчу йукъаметтигийн башхалла; ша нохчийн Іадаташ дІакхобхьург а, орамашца зІе а хиларх кхетар. Турпалхойн леларийн синхаамийн-оьздангалин мах хадор.

Нохчин литерурийн башхаллах кхетар: турпалхочун чобхьара дуьне деллар, цуьнан лазамаш бовзар; оьздангаллин проблемашка кховдар. Іаламан дуьненах болу нохчийн къоман поэтически хьежам (малхе, арене, хьуьне, хига, ломе, дитте, дийнатийн дуьнене, и.кх.дІ.) нохчийн поэзехь а, прозехь а. Гонахарчу дуьненан хьал адаман синхаамашца дустар.

Хаамийн тексташ йешар: говзаршна историко-культурин комментарий, Iамочу говзарийн авторийн биографех къаьстина хаамаш.

Къамел дар (къамел даран культура)

Диалоган а, монологан а къамел. Йешна тексташ коллективехь йийцаре йарехь дакъалацар, текстана тIе а тийжаш, шен хъежам тIечIагIбар; нохчийн исбаьхьаллин литературин специфика гойтуш долу аларш. Дешнийн тIаьхьало йузар (дешнаш хаар тIедузар). Хезна йа йешна йолу текст коьртачу дешнашна а, текстана йолчу иллюстрацишна а тIе а тийжаш, схьайийца (текст ма-йарра, йоцца, харжамца схьайийцар).

Дешаран хьелашкахь къоман къамелан культурин бухехь йолу гIиллакхан кепаш а, чIагIйелла формулаш а, хьасене хиларан принципаш а ларйар.

Дешархойн харжамца байташ дагахь йийцар.

Йоза (йозанан къамелан культура)

Iамочу говзаршкахь хIиттийнчу проблемашкахула доцца йозанан аларш кхоллар (кечдар).

Библиографин культура

Йийцаре йечу проблематикица йогIу киншкеш харжар, цу йукъайогIу Iаматехь йалийна йолу шаьш йеша билгалйина говзарш. Нохчийн культурех хаамаш болу дешархойн хенаца йогIучу дошамех а, энциклопедих а пайдаэцар.

Литературоведенина йукъадалор

Текстан анализ йечу хенахь Iамийнчу литературин кхетамех пайдаэцар.

Iамочу говзарийн жанрийн тайп-тайпаналла: фольклоран кегий а, йаккхий а кепаш; литературин туьйра; дийцар, притча, байт. Прозин а, поэзин а къамел; исбаьхьаллин кхоллар; сюжет; тема; говзаран турпалхо; портрет; пейзаж; ритм; рифма. Дустарийн а, метафорийн а къоман шатайпаналла; исбаьхьалин къамелехь церан маьIна.

Дешархойн кхоллараллин гIуллакх (Iамийнчу литературин говзарийн буха тIехь)

Дешархойн кхоллараллин гIуллакхехь литературин говзаран маьIна дар: ролашца йешар, инсценировка йар; хьасене хиларан декхарш тидаме а оьцуш (тайп-тайпанчу адресаташна) исбаьхьаллин говзаран буха тIехь шен барта йа йозанан текст кхоллар; говзарна йолчу иллюстрацишна, нохчийн художникийн суьртийн репродукцишна тIе а тийжаш.

## **«Ненан (нохчийн маттахь) литературни йешар» дешаран предметан программа карайерзоран кхочушдан лору жамIаш**

«Ненан (нохчийн) маттахь литературни йешар» предмет «Ненан мотт а, ненан маттахь литературни йешар а» предметан декъехь Iаморан жамIаш цхьаьнадогIуш ду йуьхьанцарчу йукъарчу дешаран Федеральни пачхьалкхан стандартехь билгалйинчу дешаран предметан программа карайерзоран кхочушдан лоручу жамIийн лехамашца.

**ЛИЧНОСТНИ ЖАМИАШ**



«Ненан (нохчийн) маттахь литературни йешар» предмет Iаморан жамIаца дешархо кхочур ву кхетош-кхиоран гIуллакхан кху дакъошкахь хила дезачу хIокух жамIашка:

### **гражданско-патриотикин кхетош-кхиорехь:**

Шен Даймахке – Россига а – шен жимчу Даймахке – Нохчийн Республике (Нохчийчоьне) а безам кхоллабаларе, цу йукъадогIу и безам мехкан а, Даймехкан а культура а, истори а йовзуйтуш йолу исбаьхьаллин говзаршкахула кхоллар;

Шен этнокультурин а, Россин гражданаллин а идентичностах кхетар а, нохчийн мотт Нохчийн Республикин пачхьалкхан мотт а, шен ненан мотт а хиларх кхетар;

Шен мехкан а, Даймехкан а дIадаханчун а, карарчун а, хиндолчун а ша дакъа хиларх кхета, цу йукъадогIу исбаьхьаллин говзаршца болх бечу хенахь и хьелаш дийцаре дар;

Шен а, кхечу а къоме ларам хилар, цу йукъадогIу и ларам исбаьхьаллин говзариин а, фольлоран а масалш тIехь кхоллар;

адамах йукъараллин цхьана декъашхочух санна болу а, бакъонех а, жобпаллех а, стаг ларарх а, ларамах а, гIиллакх-оьздангаллин барамех а, йукъаметтигех болу а йуьхьанцара хьежам, цуьнца цхьаьна иза фольклоран а, исбаьхьаллин а говзаршкахь гайтар а;

### **ийманехь кхетош-кхиоран:**

хIора стеган шатайпаналла, шен дахаран а, йешаран а зеделлачунна тIе а тийжаш, тIелацар;

къинхетам, ларам, диканиг лаар гайтар, цуьнца цхьаьна шена хетарг а, синхаамаш а бовзийта меттан гIирсех пайдаэцар; кхечу адамийн синхаамашна сема хилар, царах кхетар, церан гIо лаца кийча хилар;

кхечу адамашна дегIана а, сина а зен дан тIехьажийна долу цхьа а хIума тIедалацар (цу йукъахь ду маттаца деш долу зен а);

нийсархошца болх бар, девне ца хила хаар а, Iоттабаккхаме меттиг нисйелча, и листа хаар а, цу йукъахь ду исбаьхьаллин говзарех масал эцар а;

### **эстетикин кхетош-кхиорехь:**

исбаьхьаллин культурин ларам бар а, и йовза лаар а, шен къоман а, кхечу къаьмнийн а искусствон тайп-тайпана кепаш тIелацар а, цаьрга ларам хилар а;

исбаьхьаллин гIуллакхан тайп-тайпанчу кепашкахь ша гайта лаар, цу йукъахь йу дешан говзалла а;

физически кхетош-кхиорехь, могошаллин а, синкхетаман а культура кхолларехь а:

ТІетоѳхна хаамаш лохучу хенахь могаш а, кхерамза а (шена а, кхечарна а) долчу дахаран бакьонаш (цу йукъайогІу хаамийн кхерамазалла) ларйар;

къамел дечу хенахь дегІан а, синкхетаман а могашаллица кхоаме хилар, къамелан культура а, тІекаренан бакьонаш а ларйар;

### **къинхьегаман кхетош-кхиор:**

стеган а, йукъараллин а дахарехь къинхьегам мехала хилар кхетар (цу йукъахь ду исбаьхьаллин говзарех масал эцар а), къинхьегаман стоьмийн тІалам бар, болх баран тайп-тайпанчу кепашкахь дакъалацар, исбаьхьаллин говзаршкара масалш дийцаре дечу хенахь тайп-тайпана говзаллаш карайерзон лаар;

### **экологин декъехь кхетош-кхиор:**

тексташца болх бечу хенахь кхоллалуш долу Іаламаца кхоаме хилар;

цунна зен деш долу хІума тІецалацадалар;

### **Іилманан хаарийн мехалла:**

дуьненах болу Іилманан хьежам кхоллабалар (сурт хІоттар), цуьнан цхьа дакъа ду литературоведчески кхетамаш Іаморан процессехь а;

— хІума довза лаар, жигаралла, хІума дагадар, хааршна сутара хилар, хІума довза лаарехь шен ойла хилар, цу йукъахь ду исбаьхьаллин говзарш йеша лаар а, шен йешаран гуо хоржучохь жигара хилар а, ша и харжар а.

## **МЕТАПРЕДМЕТНИ ЖАМІАШ**

«Ненан (нохчийн) маттахь литературин йешар» предмет Іаморан жамІаца дешархойн кхоллалур ду дешаран довзаран хІара хаарш.

### **Коьрта маьІнийн дараш:**

тайп-тайпана тексташ вовшашца йуста, тесташ йустарна бухе дахкарш билгалдан, тера йолу тексташ билгалйан;

билггалчу цхьана башхаллашца тексташ цхьаьнатоха;

кицанийн, аларийн, фразеологизмийн классификаци йархьама кхачаме хир йолу билгало билгалйан;

хьехархочо шайна хьехначу тидам баран алгоритмаца тексташкахь цхьаьнадар а, цхьанацадар (бІостаналла) а карон; текстан анализ йарехь кхочушдарийн алгоритман анализ йан, текстан анализ йарехь шаьш кхочушиййр йолу дешаран операци харжа;

хьехначу алгоритман буха тІехь декхар кхочушдан оьшу хаамаш кхачо йолуш цахилар билгалдан, тІетоѳхна хаамаш лахар билгалдан;

текстан анализ йечу хенахь бахьанийн-тІаьхьалонан зІенаш билгалйан, жамІаш дан.

## **Коьрта талламан дараш:**

педогоикин белхахочун гЮьнца Іалашо билгалйан, кьамелан хьоле хьаьжжина, шен вистхилар хийцаран план хІоттон;

тІедиллар кхочушдаран масех кеп вовшашца йуста, мелла а йогІуш йерг (схьайеллачу критерийн буха тІехь) харжа;

схьайеллачу планаца чолхе боцу жима таллам дІабахьа, схьайеллачу планаца проектан тІедиллар кхочушдан;

жамІаш дан а, текстан маЫнийн анализ йаран буха тІехь долчу тоьшаллашца уьш тІечІагІдан а;

схьайелла йолчу текстан материалан анализ йаран процессехь хьехархочун гЮьнца хаттарш хІиттон;

цхьатерачу йа цхьатера догІучу хьелашкахь процесс дІайахаран а, хиламийн а, церан тІаьхьалонан а хила тарлуш долчун сурт хІоттон.

## **Хаамашца болх:**

Хаамаш схьаэцаран хьоста харжа: оьшу дошам, лохуш болу хаам карорхьама оьшу куьйгалла, тІечІагІдархьама;

Схьайеллачу алгоритмаца догІуш, даррехь схьабелла хаамаш билгалдинчу хьостанехь карон: дошамашкахь, куьйгаллашкахь;

Хаамаш бакь йа харц хилар шайна гучудала йа хьехархочо билгалдинчу хьостанан буха (дошамашкахь, куьйгаллашкахь, Іаматехь) тІехь карон;

Баккхийчийн (педагоикин белхахойн, дай-нанойн, бакьо йолчу векалийн) гЮьнца Интернетехь хаамаш лахаран кхерамзаллин бакьонаш ларйан;

Дешаран декхаршца догІуш, текстан, графикин, видео, озан хаамаш кечбан;

Таблицийн а, схемийн а кепехь балийнчу хаамех кхета; тексташца бинчу белхан жамІаш гайтархьама шаьш таблицаш а, схемаш а хІиттон.

Йуьхьанцарчу школахь дешар чекхдолучу хенахь дешархочун кхоллало коммуникативни дешаран дараш.

## **ТІекаре:**

Бевзачарна йукьахь ТІекаре хиларан Іалошонашца а, билламашца а догІуш, синхаамаш бовзийта а, хетарг тІелаца а, и цхьана кепе дерзон а;

Шеца кьамел дечуьнца лараме хила а, диалог а, дийцаре дар а дІадахьаран бакьонаш ларйан;

Тайп-тайпана хьежамаш хила йиш йолуш хилар тІелаца;

Шена хетарг нийса а, бух болош а довзийта;

ХЮттийнчу Іалашонца догІуш шен кѡамел дІахЮттор;

Кѡамелан хѡлаца догІуш барта а, йозанан а тексташ кхолла (довзийтар, ойлайар, дийцар);

Шимма цхѡаьна а, тобанца а бинчу белхан а, тидаман а, кхочушбинчу жимчу талламан а, проектан тІедилларан а жамІех лаьцна доцца кѡамел кечдан;

вистхиларан (кѡамелан) текстана гайтаман материал (дехкина суьрташ, даьхна суьрташ, плакаташ) кечйан (кѡастон).

### **Цхѡаьна кхочушден гІуллакхаш:**

йоццачу а, йехачу а ханна лерина Іалашонаш (цхѡаьна кхочушдаран декхаршкахь дакѡалацар тидаме оьцуш индивидуале) хѡехархочо йалийнчу план хЮтторан кепан буха тІехь стандартан хѡолехь, йукѡара гІулчаш а, хенаш а дІасайекѡар;

цхѡаьна болх баран Іалашо тІелаца, и кхочушйарехь дан дезарг цхѡаьна вовшахтоха: ролаш дІасайекѡа, цхѡаьна беш болчу белхан процесс а, жамІ а дийцаре дан;

куьйгалла дан, тІедиллар кхочушдан, ладогІа, хЮьттина хѡал ша листа кийча хилар; шен белхан дакѡа жоьпалле кхочушдан;

йукѡарчу жамІе ша диллинчу декѡан мах хадон;

схѡаделлачу масалшна тІе а тийжаш, цхѡаьна вовшахтоьхна проектийн тІедахкарш кхочушдан.

Йуьхѡанцарчу школехь дешар чекхдолучу хенахь дешархочун кхоллало регулятивни дешаран дараш.

### **Шен низам хилар:**

жамІ хилийтархѡама дешаран декхарш кхочушдарехь шен гІуллакхийн план хЮттон;

ша билгалдинчу кхочушдарийн рогІалла хЮттон.

### **Шаталлар:**

дешаран гІуллакхан кхиаман/эшаман бахѡанаш билгалдан;

кѡамелан гІалаташ а, текстан анализ йарца доьзна гІалаташ а дІадахархѡама шен дешаран кхочушдарш нисдан;

текстийн анализ йарехь хЮттинйчу декхарца жамІ дуста;

тексташца болх бечу хенахь далийтина гІалат карон;

шен а, шеца цхъаьна доьшучеран а кхочушдарийн жамІаш дуста, схъайеллачу критеришца церан богІу мах хадон.

## **ПРЕДМЕТАН ЖАМІАШ**

«Ненан (нохчийн) маттахь литературни йешар» дешаран предмет деа шарахь Іаморо кхочушдан дан деза:

Іамочу маттахь йолчу литературин Россин Федерацин цхъаьйолчу культурин шораллехь а, Россин Федерацин халкъийн литератураш йукъахь а, в сохранении и передаче от поколения к поколению историко-культурин, обьдангаллин, эстетекин мехаллаш Іалашйарехь а, цхъана тІаьхъенера вукху тІаьхъене йаларехь а йолчу меттигах а, ролах а кхетар:

Исбаьхьаллин литература искусствон (дешан искусствон) цхъа башха дакъа санна, тІелаца;

Дешан кхоллараллин говзарш искусствон кхечу кепашца (суртдиллар, музыка, суртдаккхар, кино) цхъаьнайуста;

Тайп-тайпанчу къаьмнийн литератураша вовшашца цхъаьна болх барх а, вовшашна тІелаткъам барх а, Россин Федерацин субъектан культурин а, гІиллакх-обьдангаллин а, эстетикин а йуьхь кхолларехь къоман фольклоро а, исбаьхьаллин литературо а лоцучу декъах йуьхьанцара хьежам (хаарш) хила;

Россин Федарийн къаьмнийн а, дуьнненан къаьмнийн а исбаьхьаллин говзарш йустучу хенахь йукъара дерг а, башха дерг а карон;

МаьІна даран йешар карадерзор а, литературин теорин коьртачу элементийн маьІнех а, ойланех а кхетар:

МаьІна даран хезаш йешаран техника карайерзор (дешаран тайп-тайпана декхарш а, киншкица хъан-сан хиларан хьогамах садузоран а Іалашонца тайп-тайпанчу кепийн, жанрийн, тІехъажорийн текстийн маьІнех кхета а, тІелаца а, маьІна дан а тар луш долу нийса шера йешар, йешар ладогІархоша кхетах тІелацар);

МаьІна даран дагахь йешаран техника карайерзор (йешначун маьІнех а, чулацамах а кхетар, хаамийн мах хадор, текстан маьІна нийсад даран а, и тІелацаран а кхачаме хиларна тІехь тергам латтор);

Фольклоран говзарийн кегий жанраш вовшах къастон (фольклоран кегий жанраш, туьйранаш, легендаш, мифаш);

Шен къоман фольклоран говзарийн коьртачу маьІнех а, тІехъажорах а кхета (хазахетар дан, Іамон, ловзарехь пайдаэца), шен къоман (кхечу къаьмнийн) туьйранийн, хІетал-металийн, кицанийн, аганан иллийн масалш далон;

Гергарчу меттанийн фольклоран говзарш вовшашца йуста (тема, коьрта тема, турпалхой);

Говзаран цѣ цуьнан темица (Іаламах, историх, берех, диканах, вонах) цхъаьнайалон (йуста);

Шен къоман (кхечу къаьмнийн) берийн литературин исбаьхьаллин йоца жанраш вовшех къастон – байт, дийцар, басня;

йешначу литературин говзаран анализ йан: тема, коьрта Іалашо, хиламийн роІалла, исбаьхьаллин вастийн гІирсаш билгалбан;

текстан чулацамехула хаттаршна жобпаш дала;

текстехь ненан меттан суртхІотторна а, вастийн а гІирсаш карон (эпитеташ, дустарш, олицетворениш);

тестехь беллачу хаамах кхетарна а, тІелацарна а Іамор, дешархойн йешаран а, эстетикин а чам кхоллар:

тайп-тайпана (исбаьхьаллин, Іилманан, куьйгаллин) тексташ йешаран Іалашо билгалйан;

йешаран хьагам йухатоха (кхочушбан), хаамаш карон, хаарийн гуо шорбан;

Іаморан а, практикин а декхарш кхочушдархьама, йешаран тайп-тайпана кепаш (довзаран, талларан, къастийна, лахаран) карон;

Текстана хаттарш хІиттон, и схъайийцаран а, изложени йазйаран а план хІоттон;

Шаьш йеша лаам гайтар, авторан цІарна, говзаран жанрана, киншкина йолчу иллюстрацина тІе а тийжаш, шайн йешаран сатийсар билгалдар;

Фольклоран говзарш ролашца йеша, уьш драме йерзорехь дакъалаца;

Нийсархошца долчу литературин темина дийцаре даршкахь дакъалаца, шайн хьежамийн бух балон;

фольклоран материала тІехь тІехь кхоллараллин белхан кхочушбан (туьйранан чаккхе, хІетал-метал кхоллар, дакъалоцуш верг (турпалхо) хийца а хуьйцуш, схъайийцар

**ТЕМАТИЧЕСКИ, КХОЛЛАРАЛЛИН, ЖАМИЙН ТАЛЛАМАН БЕЛХИЙН А, ПРОЕКТИЙН А ДЕШАРАН ШЕРАШКАХУЛА ГЕРГГАРЧУ ХЬЕСАПАН ТЕРАХЬ**

| Литературни йешар   | 1-ра класс | 2-гІа класс | 3-гІа класс | 4-гІа класс |
|---------------------|------------|-------------|-------------|-------------|
| Кхоллараллин белхаш | 1          | 2           | 4           | 4           |
| Проекташ            | 1          | 1           | 1           | 1           |
| Тематически тесташ  |            | 3           | 4           | 4           |

|                                               |   |   |    |    |
|-----------------------------------------------|---|---|----|----|
| Шеран<br>стандартизиованни<br>талламан белхаш |   | 1 | 1  | 1  |
| Литературни<br>йешарехула дерриге а           | 2 | 7 | 10 | 10 |

## **Гаморан-методически кхачойар**

### **Гаморан-методически пособиш**

1. Дешаран книжка. Белхан тептар. 4-гIа класс.

2. Берийн бошмашна а, йуьхьанцарчу классашна а лерина хрестомати. /ХIоттийнарг. Эдилов С.Э. Соьлжа-ГIала, 2018.

### **Гилманан литература**

Эдилов С.Э. Нохчийн мотт а, керла технологеш а. Соьлжа-ГIала, 2018.

Арсанукаев А.М. Шкоlexь исбаьхьаллин произведени таллар. Соьлжа-ГIала, 2013.

### **Методически литература**

Эдилов С.Э. Дагалецамайин денош а, суьйренаш а

Ишколин даздариин, викторинийн, кьовсадалариин, суьйрениин сценариш. Соьлжа-ГIала, 2018.

### **Дошамаш**

1. Мациев А.Г. Нохчийн-оьрсийн словарь. М.: ГИИ НС, 1961. 625 а.

2. Абдулкадырова Р.А. Йуьхьанцарчу ишколана лерина суьрташкахь нохчийн-оьрсийн-ингалсан дошам. Соьлжа-ГIала, 2011.

### **Хаамийн-ресурсни кхачойар**

1. [desharkho.ru](http://desharkho.ru) – Нохчийн элекиронни школа.

2. [ps95.ru/dikdosham/](http://ps95.ru/dikdosham/) - Нохчийн-оьрсийн, оьрсийн-нохчийн онлайн дошам.

## **ТЕМАТИКИН ПЛАН ХIОТТОР**

| <b>Дакьойн чулацам</b>                    | <b>Дешархойн гIуллакхан характеристика</b>                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                      |
|-------------------------------------------|-----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| <b>Хьомечу Iаламан сурт</b>               | ЛадогIар: дешархоша ладугIу хьехархочо йа говзаллин диктора дIайоьшучу исбаьхьаллин текстехь (таро йелахь, цу гIуллакхна оьшучу гIирсех пайда а оьцуш). ЛадоьгIначу текстехь муха кхетта хьажа хаттарш.<br>Дагахь йешар: текст дагахь йешар, йешначух хиинарг дийцаре дан кечам бар.<br>Гаморан текстаца диалог: хIиттийнчу хаттаршна жьопаш;<br>кхачамбацар дIадаккха шайн хьежам бовзийтар; шайна хетачун а, сацаман а бухедиллар довзийта хаар.<br>Текстехь хIиттийнчу гIиллакх-оьздангаллин а, историко культурин а, кхидолчу а хаттариин анализ йар; гонахарчу бакьдолчун хьежамца царна жьопаш лаха хаар. |
| <b>Вайн Даймехкан дIадахначунна тIера</b> | ЛадогIар: дешархоша ладугIу хьехархочо йа говзаллин диктора дIайоьшучу исбаьхьаллин текстехь (таро йелахь, цу гIуллакхна оьшучу гIирсех пайда а оьцуш). ЛадоьгIначу текстехь муха кхетта хьажа хаттарш.                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                         |



|                                  |                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                          |
|----------------------------------|----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
|                                  | <p>Дагахь йешар: текст дагахь йешар, йешначух хиинарг дийцаре дан кечамбар.</p> <p>Цадевзачу дешнашца а, аларшца а болх бар: маьӀнех кхетархьама контекстан анализ йар; Iаматехь йеллачу дошамца болх бар.</p> <p>Исбаьхьаллин текстан анализ йар: исбаьхьаллин къегина хиларан (вастиин) а, литературин кепийн а гIирсех пайдаэцарх кхетар.</p> <p>Турпалхойн мах хадор: турпалхочун амалан коьрта битамаш билгалбаха хаар; церан леларца амал йовзар; турпалхойн леларийн бахьана довзийта а, церан гIуллакхийн мах хадон а хаар.</p> <p>Талламан болх: шайн хьежамийн буха тIехь текст кечйар; доклад кечйар.</p> <p>Текстехь хIиттийнчу гIиллакх-оьздангаллин а, историко-культурин а, кхидолчу а хаттарийн анализ йар; гонахарчу бакьдолчун хьежамца царна жьопаш лаха хаар.</p>                                                                                                                    |
| <b>Вайн республика-Нохчийчоь</b> | <p>Дагахь йешар: текст дагахь йешар, йешначух хиинарг дийцаре дан кечамбар.</p> <p>Хезаш йешар: текстах кхетархьама цаторийла йолчу боларца дешархойх хIорамма а хезаш йешар.</p> <p>Цадевзачу дешнашца а, аларшца а болх бар: маьӀнех кхетархьама контекстан анализ йар; Iаматехь йеллачу дошамца болх бар.</p> <p>Исбаьхьаллин говзаран анализ йар: коьрта идеяш гучуйахар; говзаран план хIоттор.</p> <p>Турпалхойн мах хадор: турпалхочун амалан коьрта битамаш билгалбаха хаар; церан леларца амал йовзар; турпалхойн леларийн бахьана довзийта а, церан гIуллакхийн мах хадон а хаар.</p> <p>Схьаййцар.</p> <p>Текстехь хIиттийнчу гIиллакх-оьздангаллин а, историко-культурин а, кхидолчу а хаттарийн анализ йар; гонахарчу бакьдолчун хьежамца царна жьопаш лаха хаар.</p> <p>Кхоллараллин болх: масала, «МаьӀхан хьехам» туьйранехь айьинчу проблемин хьокьехь йоцца текст-ойлайар хIоттор.</p> |
| <b>Вайга туьйранаша кхойкху</b>  | <p>ЛадогIар: дешархоша ладугIу хьехархочо йа говзаллин диктора дIайоьшучу исбаьхьаллин тексте (таро йелахь, цу гIуллакхна оьшучу гIирсех пайда а оьцуш). Хьехархочо дешархойн тидам тIебохуйту нохчийн маттахь йешаран башхаллашна. ЛадоьгIначу текстах муха кхетта хьажа хаттарш.</p> <p>Хезаш йешар: текстах кхетархьама цаторийла йолчу боларца дешархойх хIорамма а хезаш йешар.</p> <p>Дагахь йешар: текст дагахь йешар, йешначух хиинарг дийцаре дан кечамбар.</p> <p>Дагахь Iамор.</p>                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                            |

|                                         |                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                               |
|-----------------------------------------|-----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
|                                         | <p>Цадевзачу дешнашца а, аларшца а болх бар: маѡнех кхетархьама контекстан анализ йар; Іаматехь йеллачу дошамца болх бар.</p> <p>Исбаѡхьаллин текстан анализ йар: исбаѡхьаллин кьегина хиларан (вастиѡн) а, литературин кепийн а гІирсех пайдаѡцарх кхетар.</p> <p>Талламан болх: масала, кху декъан цхьахволчу авторан дахарх а, кхоллараллех а доклад кечйар.</p> <p>Тергам бар: суьртан (иллюстрацин) анализ йар, говзаран чулацамца и йустар, говзарна суьрташ дахкаран шайн кепаш йалор.</p> <p>Классал арахьара йешар: схьайеллачу говзарех шайш йеша говзар харжар.</p>                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                |
| <b>Нохчийн кьоман баккхий йаздархой</b> | <p>ЛадогІар: дешархоша ладугІу хьехархочо йа говзаллин диктора дІайоьшучу исбаѡхьаллин тексте (таро йелахь, цу гІуллакхна оьшучу гІирсех пайда а оьцуш). ЛадоьгІначу текстах муха кхетта хьажа хаттарш.</p> <p>Дагахь йешар: текст дагахь йешар, йешначух хиинарг дийцаре дан кечамбар.</p> <p>Цадевзачу дешнашца а, аларшца а болх бар.</p> <p>Исбаѡхьаллин текстан анализ йар: исбаѡхьаллин кьегина хиларан (вастиѡн) а, литературин кепийн а гІирсех пайдаѡцарх кхетар.</p> <p>Турпалхойн мах хадор: турпалхочун амалан коьрта битамаш билгалбаха хаар; церан леларца амал йовзар; турпалхойн леларийн бахьана довзийта а, церан гІуллакхийн мах хадон а хаар.</p> <p>Текстехь хІиттийнчу гІиллакх-оьздангаллин а, историко-культурин а, кхидолчу а хаттарийн анализ йар; гонахарчу бакьдолчун хьежамца царна жобпаш лаха хаар.</p> <p>Кхоллараллин болх: схьайеллачу теманашца нохчийн маттахь барта дийцар кечдар.</p> <p>Гергарчу хьесапан теманаш: ишколехь дІахьош долу гуьйренан цхьаьнакхетарш; сан дийнат; сан хьоме деваша/действиша (ненаваша йа ненайиша хила а тарло).</p> <p>Талламан болх: масала, кху декъан цхьахволчу авторан дахарх а, кхоллараллех а доклад кечйар.</p> |
| <b>Сийлахь-доккхачу зеран муьрехь</b>   | <p>Хезаш йешар: текстах кхетархьама цаторийла йолчу боларца дешархойх хІорамма а хезаш йешар.</p> <p>Дагахь йешар: текст дагахь йешар, йешначух хиинарг дийцаре дан кечамбар.</p> <p>Цадевзачу дешнашца а, аларшца а болх бар: маѡнех кхетархьама контекстан анализ йар; Іаматехь йеллачу дошамца болх бар.</p> <p>Исбаѡхьаллин говзаран анализ йар: коьрта идеяш гучуйахар; говзаран план хІоттор.</p> <p>Текстехь хІиттийнчу гІиллакх-оьздангаллин а, историко-культурин а, кхидолчу а хаттарийн анализ йар; гонахарчу бакьдолчун хьежамца царна жобпаш лаха хаар.</p>                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                      |

|                                            |                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                        |
|--------------------------------------------|----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
|                                            | Тобанехъ болх: масала, шайн хІора дийнахъ долчу дахарехъ йоьалгІачу классан дешархоша дан йиш долу дика гІуллакхаш дийцаре дар.                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                        |
|                                            |                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                        |
| <b>Болх<br/>бе,халкъан<br/>дуьхъа ваха</b> | <p>ЛадогІар: дешархоша ладугІу хьехархочо йа говзаллин диктора дІайоьшучу исбаьхьаллин тексте (таро йелахъ, цу гІуллакхна оьшучу гІирсех пайда а оьцуш). ЛадоьгІначу текстах муха кхетта хьажа хаттарш.</p> <p>Хезаш йешар: текстах кхетархьама цаторийла йолчу боларца дешархойх хІорамма а хезаш йешар.</p> <p>Дагахъ йешар: текст дагахъ йешар, йешначух хиинарг дийцаре дан кечамбар.</p> <p>Цадевзачу дешнашца а, аларшца а болх бар: маьІнех кхетархьама контекстан анализ йар; Іаматехъ йеллачу дошамца болх бар.</p> <p>Талламан болх: шайн хьежамийн буха тІехъ текст кечйар; доклад кечйар.</p> <p>Классал арахьара йешар: схьайеллачу говзарех шаьш йеша говзар харжар.</p> |

Белхан программа кечйечу хенахъ тематикин план хІотторехъ тидаме эцна дешаран-методически материалаш йолу (мультимедин программаш, электронан Іаматаш а).

### **ДОВЗИЙТАРАН КЕХАТ**

«Нохчийн меттан» предметан лерина йолу белхан программа хIоттийна хIокху документийн бух тIехь:

- Федеральный закон Российской Федерации от 29.12.2012 г. № 279-ФЗ «Об образовании в Российской Федерации»;
- Федеральный государственный образовательный стандарт начального общего образования, утвержденный приказом Минпросвещения России №286 от 31 мая 2021г
- Примерная основная образовательная программа начального общего образования (одобрена решением федерального учебно-методического объединения по общему образованию (протокол от 15 сентября 2022г. № 6/22);
- Учебный план ИП Джабраилов Р.Х. » на 2022/2023 учебный год.

Нохчийн мотт хьехаран башхалла билгалгьяьккхина тематически планаш тIехь Солтаханов Э.Х. Солтаханов И.Э. Эдилов С.Э. язйинчу «Нохчийн мотт» 1- 4 классан учебникаца, шеца комплектехь долу тептаршца.

## **Нохчийн меттан дешаран предметан башхаллаш, Іалашонаш, декхарш**

Юьхьанцара юкьарадешаран школа – мехала, керла, жоьпаллин мур бу беран дахарехь: хІокху школахь дІадолало диллина долу дешар, кхузахь шорло цуьнан гонахарчу дахарца йолу юкьаметтигаш, хийцало юкьараллин дарж а, ша –шен вовзийта оьшуш хилар а совдолу. ТІаьхьа хиндолчу дерриге а дешаран бух кхуллу юьхьанцарчу школахь. Юьхьанцарчу школахь нохчийн матто, кхечу предметаша санна, меттан Іилманан декъехь шен маьІница а йоккха меттиг дІалоцу. Цуьнан дешарца а, кхетамца кхиорехь а доккха маьІна ду.

Маттах лаьцна хаарш, барта а, йозанан а кьамелан хаамаш караберзорца дешархойн таро хуьлу кхийолу дешаран предметаш а кхиамца Іамо, цуьнца цхьаь-на гонахарчу дахарх дозуш долу шайн хаарш шордан.

«Школана хьалха лаьтта декхарш кхочушдарехь Іаламат доккха маьІна ду ненан меттан, хІунда аьлча школо болх оцу маттахь дІаболорца караерзайо бери дахарехь гулийна а ненан маттахь билгалиолуш йолу а хьекъалан хазна. Оцу кийчачу буха тІехь школо дІахІоттабо ша кхидІа а бен болу болх, аьлча а дуьненах лаьцна болу берийн кхетам алсам а боккху, уьш гІиллакх-оьздангалла йолуш кхиорехь а царна дешар Іаморехь а дерриге а декхарш кхочуш а до.

Вайн школашкара дешархой юкьараллин пайдечу кьинхьегамна а, нохчийн кьоман беркате тІаьхье хинйолчу кепара а кечбаран декхарца цхьаьна царна нохчийн меттан хаамаш балар доккха маьІна долуш ду.

Юьхьанцарчу муьрехь ненан мотт хьехаран коьрта декхар ду кьамелан гІуллакхан цхьадолу тайпанаш Іамор (кьамеле ладогІаррий, цунах кхетаррий; вистхила Іаморрий; дешаррий, йозий). Цул сов, оцу муьрехь ондда бух кхолла беа ненан маттахь вовшашца тІекаре хила хаарна, иза берашна хьехаран а, кхетош-кхиоран а коьрта гІирс хилар хаййтарна.

Цуьнца цхьаьна кхийолчу дешаран предметийн санна, ненан матто юьхьанцарчу муьрехь кхочушдан деза цхьадолу мехала юкьара гІуллакхаш а:

—дешархойн Іаламах а, юкьараллих а долу хааршший, Іилманан юьхьанцара кхетаммий кхиор;

- логически а, васт хІотторан а ойла кхиор;
- кьинхьегаме а, цуьнца цхьаьна дешаре а болу лаам кхиор;
- лакхарчу классашкахь кхиамца деша бераш кечдар;
- гонахарчу дахарца йолу юкьаметтиг а, нахе йолу нийса дог-ойла а кхетош-кхиор».

Программин бухе ехкина хІара принципаш:

- уьйран принцип, кьамел кхиоран декъехь дешархой тІекаре хила Іамор шегара лобхуш йолу;
- кхетамаллин принцип, мотт Іаморца доьзнарг кхетам болуш Іамор лобхуш йолу.

Программо маттаца дозург практически карадерзо дезарг кьастийна ца Іаш, меттан хиламаш, цара меттан системехь дІалоцучу меттиге хьаьжжина, хьалха-тІаьхьа уьш караберзор а тидаме эцна.

Нохчийн мотт Іаморехь дешархойн дешнийн барам совбаккхар а ду мехала. Жигара шех олуш болу дешнийн барам хІора классехь билгалбеш тидаме эцнарг хІара ду: оцу барамехь дешнаш берийн лексикехь хилахь, цара таро лур ю царна хІора денна йоза - дешар Іаморан декъехь тІекаре хила. Юьхьанцарчу классийн дешархойн лексикийн барам 3000 гергга дош хила деза, царах 600 дош карадерзадо цара 1-чу классехь, 700-шолгІачу классехь, 800-3-чу классехь, 850-4-чу классехь. Хьехархочо шен лаамехь царан барам совбоккхуш хІора классехь юкьадало тарло кхин а 50-70 дош.

И дешнаш жигара карадерзор дІахьо царан лексически цхьа маьІнаш хилар а довзуйтуш, омонимаш, синонимаш, антонимаш йовзийтарца, дешхьалхенийн, суффиксийн гІоьнца цхьана орамах керла дешнаш кхолларца.

Дешархошна бовзуйту дешан фонетически, морфологически хІоттам, цара Іамадо коьрта кьамелан дакьош а, царан грамматически категореш а, предложенехь оцу кьамелан дакьоша кхочушден синтаксически гІуллакх а. Лексически а, грамматически декъехь дешнаш карадерзор деа шарахь дІахьо.

Грамматически а, орфографически а материал программы юкъя ялийна хлора тлейоглучу классехь тлеттла шоръяран, кларгъяран, чолхейккхаран хьесапехь.

Массо а кепара мотт ламоран а, кьамел кхиоран а глуклакх кхочушдина самукъанечу, еша догдоглучу тексташна а, упражненешна а тлехь.

Программехь коьрта меттиг дlалоцу тleкаре хила ламоран карадерзораш, шардарш кхиоран балхо. Барта кьамел кхиор хила деза дешархойн коьртачу тидамехь уьш еша а, яздан а лемачу хенахь а, грамматикех болу хаамаш царна бовзуйтуш а, йозаелла тексташ хлиттош а, упражненеш кхочушъеш а.

Хлора урокехь берийн дистхилар алссам хила деза: хаттарш деш, царна жопаш луш, шайх лаьцна дуьйцуш, вовшашца кьамел деш, хьехархочуьнца юкьяметтиг лелош, ешначун чулацам юхасхьабуйцуш.

Дешан маьлни тлехь а, аларна, нийсаяздарна а тлехь бен болх биллина беш хилар мехала ду. Билгалйинчу темина, суьртах, бинчу тидамех, кинох лаьцна шайна еллачу кепача а, шаьш а дийцаран, хаттаран, айдаран, тледожоран предложенеш, тексташ, диалогаш хлитто лamo деза бераш.

### **Юьхьанцарчу школахь нохчийн мотт ламоран лалашонаш:**

- тleкаре хила дезаран, йоза-дешар кхидла а лamo дезаран лалашонца нохчийн мотт караберзор;
- кьамелдаран хьуьнарш кхиор, нохчийн маттахь вовшашца тleкаре лело хаар;
- нохчийн меттан лексикех, фонетикех, грамматикех болу тleххулара хаамаш караберзор;
- ладогла, вистхила, шен маттахь еша, яздан хаар карадерзор;
- Нохчийн Республикин пачхьалкхан нохчийн матте шовкь кхоллар, шен кьоман културин дакъя иза хиларе терра.

### **Дешаран предметан чулацаман мехаллин агlонаш:**

Юьхьанцара школа чекхъяьккхинчу дешархойн программа караерзийча хила деза жамlаш:

- дешархой синъобздангаллин мехаллаш евзаш, кьоман гlиллакх-обздангаллин баххаш тлехь кхиьна хилар;
- довзалан дахар девзаш хилар;
- кьоман култура а, бусулба дин а девзаш хилар;
- Росси пачхьалкхан гражданин ша вуйла хууш хилар;
- синъобздангаллин мехаллаш кхиор дешархойн коьртачу глуклакхашна тle дахар: урокийн, урокел арахьарчу а, юкьараллин пайдечу а.

### **Дешаран планехь нохчийн матто дlалоцу меттиг**

Программа хlоттийна юьхьанцара юкьарадешаран федеральни пачхьалкхан дешаран стандартан буха тлехь, базисни дешаран планан 2-чу варианто нохчийн маттана луш йолчу таронашца нисъеш. Нохчийн мотт хьехаран башхалла билгалъяьккхина тематически планаш тлехь. Мотт хьеха билгалдина сахьташ кху кепара ду: 1-чу классехь 99 сахьт, 2-чу классехь 102 сахьт, 3-чу классехь 102 сахьт, 4-чу классехь 102 сахьт-дерриге а 405 сахьт.

### **Дешаран предмет ламоран жамlаш**

Юьхьанцара школа чекхъяьккхинчу дешархочуьнгахь нохчийн меттан программа караерзоран декъехь хила деза хаарш:

- нохчийн мотт пачхьалкхан мотт а, иза уйран а, гонахара дахар довзаран а гlирс хиларх кхеташ хилар;
- школан а, юкьараллин а дахарехь нохчийн меттан хаарех пайда эца хьуьнар хилар;
- нохчийн мотт кьоман културин а, синъобздангаллин а мехаллийн цхьа тleгла лара дезарх кхеташ хилар;
- тайп-тайпанчу хьелашкахь шен нийсархошца а, баккхийчаьрца а юкьяметтигаш лело хаар карадерзор, мехалчу хlумнашка а, синъобздангаллин мехаллашка а экаме хила везарх кхеташ хилар.

### **Юьхьанцарчу школахь нохчийн мотт ламоран метапредметни жамlаш:**

- хезаш долу кьамел цхьатера тleлацар (баккхийчара а, шен нийсархоша а олург, берийн радиопередачашкахь, аудиозаписашкахь, кхечу хаамийн технологийн кепашкахь хезарг);
- дешнаш, дешдакьош, абзнаш, абзнийн цхьаьнакхетарш, предложенеш ала а, хлитто а карадирзина хилар;

-билгалйинчу темина диалог х1отто, даържина а, доцца хаттаршна жоьпаш дала а, диалог д1айоло а, чекхъяккха дог дар карадирзина хилар;

- кечам бина а, боцуш а, кхеташ, сиха къастош ешар, текст йоцца а, хоржуш а юха схъайийцар карадирзина хилар;

-хъехархочун г1оьнца а, ша а орфографически а, пунктуационни а бакъонаш ларъеш талламан а, 1аморан а кепара белхаш кхочушбан хаар карадирзина хилар;

-ша язбина белхаш талла а, нохчийн маттах шен долчу хааршна вукху предметашца дустарца анализ ян а хаар карадирзина хилар;

- нохчийн меттан чулацаме хъаьжжина юьхъанцарчу дешаран материальни а, хаамийн а гонахехь болх бан хаар карадирзина хилар;

-школехь а, школал арахъа а нийсархошка а, баккхийчаьрга а вистхила хаар карадирзина хилар.

### **Юьхъанцарчу школехь нохчийн мотт 1аморан предметни жам1аш:**

-ладог1а хууш хилар: дуьйцучун чулацамах а кхеташ, къамел хазаран хъесапехь т1елацар;

- нохчийн меттан фонетически система евзаш хила езар: мукъа а, мукъаза а элпаш а, аьзнаш а къасто, дешнаш дакъошка декъа а, аьзнаш ала а хууш хилар;

-шен меттан доцу (т1еэцначу дешнашкахь бен ца лела) аьзнаш а, аьзнийн цхъаьнакхетарш а довза а, нийса схъаала а хууш хилар;

- дешнаш, церан грамматически форманаш а евзаш, уьш муха кхоллаелла а, царак предложенеш вовшахтаса а, къамелехь пайда эца а хууш хилар;

-нийсаяздаран бакъонаш евзаш хилар: доккха элп, дешдакъошца дош сехъадаккхар, сацаран хъаьркаш;

-карадирзинчу хаарех дешаран а, вовшашца йолчу юкъаметтигашкахь а пайда эца хууш хила везар: диалог д1аяхъа, хаттаршна жоьпаш дала, евзаш йолчу лексикин бараме хъаьжжина, шегара хаттарш х1итто, текст юхасхъайийца, суьрташка хьовсуш предложенеш, тайп-тайпанчу теманашна билгалйинчу тематически кепашца йоцца монологически тексташ х1итто хууш хилар (чолхе доцу суртх1оттор, дийцар, ойлар);

-хезаш а, шен дагахь а, къастош а еша къаьстина предложенеш а, тексташ а цхъаьна, хууш хилар;

-текст дакъошка екъа а, царна ц1ерш тахка а, план х1отто а, т1едахкарш т1едуза а, т1еяздан а, х1уманийн, суьртан куц-кеп довзийта а хууш хилар;

-мотт къоман культурин цхъа дакъа а, уьйран г1ирс а, пачхьалкхан мотт а хиларх кхеташ хилар.

### **Юкъарадешаран юьхъанцарчу дешаран нохчийн меттан предметан чулацам**

Программехь «Нохчийн мотт» предметан чулацам билгалбина дешаран декъан т1ег1анашка хъаьжжина.

1-чу классехь: абатал хьалхара мур, йоза дешар 1амор, абатал т1аьхъара мур.

2-4 –чуй классашкахь цхъаьнадог1уш (комплексно) къамел кхиор, грамматикин а, орфографин а пропедевтически курс.

Хьалхарчу классехь йоза-дешар 1аморан кхо мур бу: абатал хьалхара я кечамбаран муррий, деша а, яздан а 1амош болу абатан муррий, 1амийнарг т1еч1аг1деш болу абатал т1аьхъара муррий.

Абатал хьалхарчу муьрехь бераш 1амадо предложенеш дешнашкий, дешнаш дешдакъошкий, дешдакъош аьзнашкий декъа.

Абатан оццу муьрехь д1ахьо дешархой къамеле ладог1а 1амор лакхадоккхуш бен болх.

1-чу классехь йоза-дешар 1аморан чулацам билгалбеш программо тидаме эцна дешархойн кечам а тайп-тайпана хирг хилар. Цундела абатал хьалхара мур, цхъана аг1ор, иза школе дахкале берашна 1емина йолу лексико-грамматически материал карлаяккхаран мур бу, вукху аг1ор- йоза-дешар 1аморна кечамбаран а, къамел шардаран мур а бу.

Цуьнан 1алашо – школе дахкале барта къамелехь берашна карадирзина хаарш т1еч1аг1дар а, кхиор а ю; берийн бошмашкахь кечам банза долчу берашна ладог1а а, дийца а хааран юьхъанцара шардарш д1адахьар; вовшашца юкъаметтиг д1акхехъа а, йоза-дешар 1аморна а оьшшучу барамехь йолу дешнийн лексически хазна совъякккхар; шайх къамелехь

алсам пайда оьцуш йолу дешнийн грамматически форманаш жигара яхар; шуьйра евзаш йолчу къамелан кепех пайда оьцуш предложенеш кхоллар а.

Дешнаш а, предложенера грамматически конструкцеш карайоьрзу берашна къамел дечу муьрехь (гайтаман гIирсаш тIехь а, урокехь а, урокал арахь а ловзарш дIахьош, стихаш дагахь Iамочу хенахь а, шена гинчух, хезначух лаьцна дуйцуш а, суьрташца болх беш а, упражненеш кхочушъеш а).

Абатал хьалхарчу муьрана юьхьанцарчу школалкахь 1-чу классехь билгалдо 25-35 сахьт, дешархойн кечаме хьожжий.

Йоза-дешар Iаморо шена чулоцу:

-дешан аьзнийн хIоттам а, цуьнан маьIна а, мукъа а, мукъаза а аьзнаш девзаш хилар, элп, аз къасто хаар, дешнаш, предложенеш йовзар;

-хаттаран, тIедожаран предложенеш пайда эцарца диалог дIаяхьа хаар;

-схьааьллагун чулацамах кхеташ а, хаттарш даларца юхасхьадийца а, доцца сюжетни суьртийн чулацам тIехь дийцар-жопаш дала хаар;

-юьхьанцара йоза-дешаран хаарш.

Йоза-дешар Iаморна кечамбеш аналитико-синтетически болх вовшахтуху: предложенеш дешнашка а, дешнаш дакъошка а, дакъош аьзнашка а доькъуш; аьзнеш дешдакъош а, дешдакъош дешнаш, дешнелх предложенеш а кхуллуш.

Йоза-дешар карадерзочу хенахь барта къамел кхиоран болх а бу дIабахьа безаш, нохчийн маттахь яздан а, еша а хааран юьхьанцара бух а кхуллуш.

Йоза-дешар Iаморан муьрехь берашна йовзуйту аз-элп цIе йолу кеп, ткъа иза кхочушдо оза тIера элпа тIе вигарца.

Абатан муьрехь бераша уьйр тосу къамелан аьзнашций, уьш элпашца гойтуш йолчу билгалонашций. Цара Iамадо элпеххий, дешдакъойххий дешнаш хIитто а, уьш дIадеша а. Цуьнца цхьаьна бераша Iамадо дешаран урокехь Iамийнчу роIехь, элпийн меженаш а, элпаш а яздан, вуьшта аьлча йоза карадерзадо. Аз а, элп къастош болу белхаш биллина вовшахтоха беа (хезаш язъен диктанташ).

Абатал тIаьхьара мур лексико-грамматически балхана лерина хуьлу. Цуьнан Iалашо дешархойн къамел кхиор ю. Боккха тидам тIебохуйту элпаш нийсаяздарна –каллиграфина. Меттан аьзнаш, дешнаш, синтаксически конструкцеш йовзарца цхьаьна, къамел даран тайпанаш а карадоьрзу царна (алар, ладогIар, ешар, йоза).

Барта а, йозанан а къамел кхиоро хIокху муьрехь берийн кху тайпана карадерзораш хила дезар шена чулоцу:

-аьзнаш, аьзнийн цхьаьнакхетарш, дешдакъош ала а, буйцучу нохчийн маттах кхеташ а хилар;

-йоза-дешар Iамочу хенахь диалог дIаяхьа хууш хилар;

- кхеташ, шера, къастош еша хууш хилар;

-каллиграфин лехамашна жоп луш, орфографин, пунктуацин бакъонаш ларъеш, йозанан Iаморан а, талламан а декъера белхаш нийса кхочушбан хууш хилар;

2-чу классехь а гонахарчу дахарх лаьцна долу хаарш кIаргдаран, кхетош-кхиоран а, юкъара кхетам баларан а болх кхидIа а дIахьо; 1-чу классехь санна йоккха меттиг дIалоцу барта къамел кхиоро. Билгалиоллу меттиг дIалаца еза цкъа хьалха орфографически, къамелан кечам бина дIахьош болчу кхоллараллин белхаша. Билгалийнчу кепехь я юьхь йолорца диалог дIаяхьа карадерзор а кхидIа а дIахьо, къастош ешар шардар а, нийсаяздар кхидIа кIаргдо. Барта а, йозанан а къамел кхиор цхьана лексико- грамматически а, кхетош-кхиоран а, цхьана темина леринчу коьчал тIехь дIахьо.

3-чу классехь кхул хьалхарчу классашкахь барта а, йозанан а къамел кхиоран декъехь карадерзийна хаарш шордеш, кIаргдеш болх кхидIа а дIахьо. Берийн тидам къамелехь хандешнелх, билгалдешнелх, лач дожаршкахь цIердешнелх пайдаэцарна тIе берзабо. 3-чу классехь меттан лингвистически, культурни кхетамашна тIеберзабо. Iамийнчу материала тIехь юкъара маьIна до: цIердашах, билгалдашах, цIерметдашах, хандашах, дештIаьхьенах юкъара кхетам ло. Оьрсийн маттахь род ю, хандешнаш яхьашца а хийцало. Вайн маттахь цIердешнийн кхо класс ю (божарийн, зударийн, кхийолу). Церан предлогаш ю, вайн –



дештlаьхьенаш. Хlара а, меттан кхин а башхаллаш тидаме эца езар ю. Нийсаяздан бакъонийн а, царах нийса пайда эцаран буха тlехь кхоллало дешархочун йозанан, шех нийса олуш долу кьамел. Цу декъехь алсам тидам тlебохуйту lаморан сочиненешна а (ши хlума юстарца йовзийтар, суртхlотторан кепехь дийцар), lаморан декъера изложенешна а.

4-чу классехь а, кхул хьалха йолчу классехь санна, коьрта lалашо дешархойн барта а, йозанан кьамел кхиор ю, гонахарчу дахарх болу хаамаш шорбеш, ши мотт (оьрсийн, нохчийн) анализ, синтез ян хаарца а, бустуш талларца а доьзна долу дешархойн лингвистически хаарш кlарг а деш. Кху кепара сочиненеш язъян хаар а карадерзон там болуш ду (ойлаяран кеп шеца йолу дийцар, ши хlума вовшашца юстуш язъен сочинени, суртхlотторан кеп шеца йолу сочинени-дийцар).

Комплексно кьамел кхиоро шена чулоцу:

- школехь а, школал арахарчу дахарехь а тlекаresh дlакхехьа оьшучу барамехь ладогlа а, кьамел дан а, еша а, яздан а карадирзина хилар;

- юьхьанцара школа чекхъяьккхича кхидlа а деша таро лучу кепара а, вовшашка паргlат бистхила аьтто беш а болу дешнийн барам дешархочун хазнехь хилар;

- кьамелан диалогически кеп практически карайирзина хилар (кьамел дар, кьамелаца кьовсам дlабахьар); дешар тlехь а, юкьарчу декъехь кьамелехь оьздангалла ларъян хаар: салам-маршалла хаттар, lодикаяр, баркалла алар, дехар дар;

- монологически кьамелан тlеххулара форманаш карайирзина хилар: бинчу балхах лаьцна барта жамl дар, цхьана билггалчу теманах лаьцна шена хетарг алар, планан а, хаттарийн буха тlехь шен тексташ кхоллар;

- дешархойн кьамел дан хааран хьуьнарш кхиор, шен маттахь вистхила а, вовшашца кьамеле вала а хаар, кхидlа деша хьуьнар хилар;

- нохчийн мотт дуьнене болу хьежам совбаккхарехь а, кхечу культурашца зlе тасаран оьшуш болу гlирс хилла дlахlотта безаш хиларх кхетар.

Барта кьамел кхиьна а, ешар карадирзина хиларал сов, дешархойн йозанан кьамел, цуьнан хатl карадерзоран хаарш а хила деза.

Юьхьанцарчу классашкахь йоза яздан lаморан декхар дешархошкахь хlара карадерзораш, шардарш кхиор ду:

- нохчийн дешнаш, дешнийн цхьаьнакхетарш, предложенеш, яккхий йоцу йозаелла тексташ тlера нийса схьаязъян хаар;

- ладогlарца орфографически а, пунктуационни а бакъонаш ларъярца текст нийса дlаязъян хаар;

- шен дозаделла йозанан кьамел кхиьна хилар (хаттаршна жоьпаш дала, lаморан изложенеш а, сочиненеш язъян хаар).

Йозанан белхаш кхочушбеш тидаме эца деза иштта хlора беран каллиграфически кхачамбацарш а: элпан дlасатаьlна хилар, цуьнан лекхалла а, шоралла а, сизал арадалар, элпан сурт талхийна хилар и дl. кх. а. Цу lалашонца тетрадаш тlехь элпийн хила ма-еззара йолу кепаш яла еза, церан вукху элпашца хоттадалар муха хила деза а гойтуш (1-чу классехь хlора дешархочун тетрадаш тlехь, 2-4 классашкахь- хаьржина).

Цlенаяздан урокахь кхочушбечу белхан барам 1-чу классехь 1 могланал лахара хила ца беза, 2-чу классехь- 3 могланал, 3-4 классашкахь- 3могланал.

Йоза яздан lаморан гlуллакх чекхдолу дозуш долу кьамел кхиоран хаарш, шардарш карадирзинчул тlаьхьа. Йозанан кьамел кхиор 1-чу классехь дуьйна хаддаза дlадахьа деза тайп-тайпана кечамбаран упражненеш кхочушъярца. И упражненеш тlехьажийна хила еза предложенеш нийса хlитто а, билггала, оьшшуш долу дешнаш далорца шен ойланаш йоцца, кхеташ а, царна юкьара бахьанин а, тlаьхьалонан уьйрийн кхетам луш, яло хаарна а.

Талламан диктантийн, lаморан изложенийн, сочиненийн дешнийн барам 1-4 классашкахь школан тайпане хьаьжжина, хийцалуш хила беза, амма юккьерчу хьесапехь иштта хила тарло:

| Белхан тайпа | 1-ра класс | 2-гlа класс | 3-гlа класс | 4-гlа класс |
|--------------|------------|-------------|-------------|-------------|
| диктант      | 5-25       | 25-30       | 35-40       | 60-65       |
| изложени     | -          | 25-30       | 55-65       | 80-90       |
| сочинени     | -          | 20-30       | 40-50       | 70-80       |

1 аморан а, талламан йозанан белхашна (хаттаршна жьопаш, изложени, сочинени, диктант и д1. кх. а.) билгалдо к1ирнах 1 сахьт. И сахьт нохчийн маттана (грамматика, ешар) леринчу сахьташна юккьера схьаоьцуш ду. Изложенеш а, сочиненеш а 1 аморан кепара хила еза. Бакъду, 4 классехь 1 талламан изложени язйойту. Изложенийн, сочиненийн тематика еххачу хенахь йовзийтинчу лексически темица йог1уш хила еза.

Нохчийн мотт 1 аморехь кхиамаш хир бу, нагахь санна оьрсийн маттахь дешархоша карадерзийнчу хааршна т1етевжаш 1 амош беллахь. Масала, цхьатерачу грамматико-орфографически хиламех пайдаэцарца (аз, элп, мукъа, мукъаза аз боху кхетамаш; доккха элп; дош сехьадаккхар; предложених, дешдекъах, дашах болу кхетамаш и д1. кх. а.). Цара г1о дийр ду кхиамца материал караерзорехь а.

4 класс чекхйоккхуш дешархочунна нохчийн мотт тоььал 1 емина хила беза, кхид1а а деша аьтто бечу а, берийн вовшашца йолу юкьаметтигаш д1акхехьа таро лучу а барамехь.

Тематически планашкахь нохчийн мотт кхаа декъехь балийна бу: хьалхарчу декъехь теоретически хаамашца йозаелла теманаш а, ситуацеш а ю; шолг1ачу декъехь хьалхарчу пунктехь билгалйинчу темица йозаелла маттах лаьцна коьчал ю; кхоалг1ачу декъехь дешархочо кхочушден г1уллакхаш ду довзуйтуш.

### **Планируемые результаты на уровне начального общего образования по предмету «Чеченский язык».**

В результате изучения курса чеченского языка обучающиеся на уровне начального общего образования научатся осознавать язык как основное средство человеческого общения и явление национальной культуры, у них начнёт формироваться позитивное эмоционально-ценностное отношение к чеченскому языку, стремление к их грамотному использованию, чеченский язык станет для учеников основой всего процесса обучения, средством развития их мышления, воображения, интеллектуальных и творческих способностей.

В результате изучения курса чеченского языка у выпускников, освоивших основную образовательную программу начального общего образования, будет сформирован учебно-познавательный интерес к новому учебному материалу по чеченскому языку, и способам решения новой языковой задачи, что заложит основы успешной учебной деятельности при продолжении изучения курса чеченского языка на следующей ступени образования.

#### **Дешаран предмет 1 аморан жам1аш**

Юьхьанцара школа чекхъяьккхинчу дешархочуьнгахь нохчийн меттан программа караерзоран декъехь хила деза хаарш:

-нохчийн мотт пачхьалкхан мотт а, иза уьйран а, гонахара дахар довзаран а г1ирс хиларх кхеташ хилар;

-школан а, юкьараллин а дахарехь нохчийн меттан хаарех пайда эца хьуьнар хилар;

- нохчийн мотт кьоман культурин а, синьобздангаллин а мехаллийн цхьа т1ег1а лара дезарх кхеташ хилар;

-тайп-тайпанчу хьелашкахь шен нийсархошца а, баккхийчаьрца а юкьаметтигаш лело хаар карадерзор, мехалчу х1умнашка а, синьобздангаллин мехаллашка а экаме хила везарх кхеташ хилар.

#### **Юьхьанцарчу школехь нохчийн мотт 1 аморан метапредметни жам1аш:**

-хезаш долу кьамел цхьатера т1елацар ( баккхийчара а, шен нийсархоша а олург, берийн радиопередачашкахь, аудиозаписашкахь, кхечу хаамийн технологийн кепашкахь хезарг);

-дешнаш, дешдакьош, аьзнаш, аьзнийн цхьаьнакхетарш, предложенеш ала а, х1итто а карадирзина хилар;

-билгалыйнчу темина диалог х1отто, даържина а, доцца хаттаршна жобпаш дала а, диалог д1айоло а, чекхъяккха дог дар карадирзина хилар;

- кечам бина а, боцуш а, кхеташ, сиха къастош ешар, текст йоцца а, хоржуш а юха схыййцар карадирзина хилар;

-хьехархочун г1оьнца а, ша а, орфографически а, пунктуационни а бакъонаш ларъеш талламан а, 1аморан а кепара белхаш кхочушбан хаар карадирзина хилар;

-ша язбина белхаш талла а, нохчийн маттах шен долчу хааршна вукху предметашца дустарца анализ ян а хаар карадирзина хилар;

- нохчийн меттан чулацаме хьабжжина юьхьанцарчу дешаран материальни а, хаамийн а гонахехь болх бан хаар карадирзина хилар;

-школехь а, школал араха а нийсархошка а, баккхийчаьрга а вистхила хаар карадирзина хилар.

### **Юьхьанцарчу школехь нохчийн мотт 1аморан предметни жам1аш:**

-ладог1а хууш хилар: дуьйцучун чулацамах а кхеташ, къамел хазаран хьесапехь т1елацар;

- нохчийн меттан фонетически система евзаш хила езар: мукъа а, мукъаза а элпаш а, абзнаш а къасто, дешнаш дакъошка декъа а, абзнаш ала а хууш хилар;

-шен меттан доцу (т1еэцначу дешнашкахь бен ца лела) абзнаш а, абзийн цхьабнакхетарш а довза а, нийса схьаала а хууш хилар;

- дешнаш, церан грамматически форманаш а евзаш, уьш муха кхоллаелла а, царх предложенеш вовшахтаса а, къамелехь пайда эца а хууш хилар;

-нийсаяздаран бакъонаш евзаш хилар: доккха элп, дешдакъошца дош сехьадаккхар, сацаран хьаьркаш;

-карадирзинчу хаарех дешаран а, вовшашца йолчу юкъаметтигашкахь а пайда эца хууш хила везар: диалог д1аяхьа, хаттаршна жобпаш дала, евзаш йолчу лексикин бараме хьабжжина, шегара хаттарш х1итто, текст юхасхыййца, суьрташка хьовсуш предложенеш, тайп-тайпанчу теманашна билгалыйнчу тематически кепашца йоцца монологически тексташ х1итто хууш хилар (чолхе доцу суртх1оттор, дийцар, ойлаяр);

-хезаш а, шен дагахь а, къастош а еша къаьстина предложенеш а, тексташ а цхьабна, хууш хилар;

-текст дакъошка екъа а, царна ц1ерш тахка а, план х1отто а, т1едахкарш т1едуза а, т1еяздан а, х1уманийн, суьртан куц-кеп довзийта а хууш хилар;

-мотт къоман культурин цхьа дакъа а, уйран г1ирс а, пачхьалкхан мотт а хиларх кхеташ хилар.

### **Юкъарадешаран юьхьанцарчу дешаран нохчийн меттан предметан чулацам**

**Программехь «Нохчийн мотт» предметан чулацам билгалбина дешаран декъан т1ег1анашка хьабжжина.**

**1-чу классехь: абатал хьалхара мур, йоза-дешар 1амор, абатал т1аьхьара мур.**

**2-4 –чуй классашкахь цхьабнадог1уш (комплексно) къамел кхиор, грамматикин а, орфографин а пропедевтически курс.**

### **Систематически курс {практически караерзор}**

#### **Кечамбаран мур (барта)**

1. Коммуникативни г1уллакхаш кхиорца доьзна хаарш карадерзорна коьчал

Вовшашца йолу юкъаметтигаш д1акхехьаран теманаш, хьелаш. Алсам пайда оьцу тема-доьзал, 1ер-дахар, дешаран, дешархочун, хьехархочун юкъаметтигаш. Х1ора муьрана тема билгалйо гонахарчу дахарна юкъара хиламаш билгалбахархьама. И бахьана долуш кхоллаяла тарло текст 1амочу маттехь. Бакъду, кхоллалучу хьелашка хьабжжина теманаш кегийчу

теманашка екъяла а тарло, уыш а х1ора муьрехъ шайн башхаллаш йолуш хир ю. Масала, юьхьянца алсам пайда оьцург ловзаран кепара тема елахъ, мотт караберзарца доьзна и теманаш дешаран, х1ума довзаран декъаца а йоьзна хир ю т1аьхъа.

2. Меттан материал, теманащца а, хъелашца йозаелларш, меттан т1ег1анашца билгалыйина ю: лексика, фонетика, грамматика.

Лексически цхъааллаш караерзор шен-шен муьрехъ д1ахъо, 1амош йолчу темига а, хъелашка а хъаьжжина.

Фонетика йовзийтар алсам шайх пайда оьцучу къамелан аьзнаш довзийтарца а, царх дешдакъош а, дешнаш а кхолларца гайтина. Нийсаяздаран пропедевтически курс ялийна йоза-дешар 1аморан декъехъ. Цул т1аьхъа и курс систематически хуьлий д1ах1утту.

Грамматика йовзийтина типовой шайх олучу конструкцешца а (къамелан кепаш), царна беллачу кхетамащца а: дешархошна карайирзина хила еза грамматически кепаш.

3. Текстийн коьчал.

Х1ума довзаран а, 1ер-дахаран а, ловзаран а кепара дешар 1аморан тексташ. Исбаьхьаллин тексташ (стихаш, туьйранаш, дийцарш) 1амийнчу темица а, хъелашца а йозаелла йолу.

4. Культура кхиоран декъехула йолу коьчал:

-тайпа, тукхам;

-ц1е, ден ц1е;

-нохчийн а, т1еэцна а ц1ерш;

- тайп-тайпанчу къаьмнийн ловзарш.

### **Йоза-дешар 1амор**

1. Коммуникативни г1уллакхаш кхиорца доьзна хаарш карадерзорна коьчал

Вовшашца йолу юкъаметтигаш д1акхехъаран теманаш: доьзал, 1ер-дахар, 1илманан (берана самукъане а, пайдена хир йолчу кепара), ловзаран.

Теманаш: Школа. Доьзал. 1алам (ораматаш, дийнаташ). Стоьмаш, хасстоьмаш. Деза денош. Вина (йина) де (сан, сан гергарчеран, доттаг1ийн). Даймохк. Г1ала. Юрт. Вайн Республика, вайн мохк.

2. Маттаца доьзна хаарш кхиоран коьчал.

Лексика: дош, цуьнан маь1на. 1амош йолчу теманащца дозаделла дешнаш карладахар а, жигарадахар а.

Фонетика а, орфоэпи а: аз хазарца къастор, мукъанаш, мукъазнаш, къоранаш, зевненаш нийса алар а, яздар а. Т1еэцначу дешнашкахъ бен ца лела элпаш билгалдар.

Грамматика: дожарийн маь1на; къамелан дакъош; предложенеш: цхъаналоттаман, шинах1оттаман (кху кепара: ц1ердош +билгалдош+ хандош); диалогически цхъааллаш: хаам - хаттар - ж оп.

Текстаца йозаелла коьчал

1аморан тексташ 1ер-дахаран кепара. 1амош йолчу теманащца йог1у дешаран, х1ума довзаран тексташ. 1амош йолчу теманащца йог1у дийцаран кепара исбаьхьаллин тексташ (стихаш, туьйранаш, дийцарш).

4. Культура кхиоран декъехула йолу коьчал:

-х1ума юуш лело деза г1иллакх;

-чохъ, арахъ лело деза г1иллакх;

-ц1ахъ кхобу дийнаташ (тайп-тайпанчу къаьмнийн);

-ц1ахъ кхобучу хъайбанашна а, дийнаташна а техкина ц1ерш.

### **Барта а, йозанан а къамел кхиор.**

1. Коммуникативни г1уллакхаш кхиорца доьзна хаарш карадерзорна коьчал

Вовшашца йолу юкъаметтигаш д1акхехъаран теманаш: ловзаран, 1ер-дахаран, дешаран.

Теманаш: Ц1а. Доьзал. Вовшийн довзар. Школа: урок, перемена,

каникулаш. Адам а, могушалла а. Дийнан хан, шеран хан, беттийн ц1ерш. Туьканахъ, школан буфетехъ, нохчийн къоман даарш. Транспорт. Туька: эцар, мах д1абалар. Хъуна хазахетарг.

2. Маттаца доьзна хаарш кхиорна лерина коьчал.

1амочу темица доьзна долу дешнаш карладахар а, жигарадахар а. Т1езначу дешнашкахь бен ца лела аьзнаш: ф, ы, ё, щ.

Грамматика: х1окху дешнашца йолу (мегар ду, мегар дац) предложенеш, цхьанатайпанарчу меженашца йолу предложенеш. Диалогически цхьааллаш: хаам-хаттар-хаам, хаттар-жопп-хаттар.

Диалогически кепара х1ума доьзийтарх лаьцна йолу 1аморан тексташ, 1амочу темица дог1учу туьйранашна а, берийн произведенешна т1ера а дакьош.

4. Культура кхиоран декъехула йолу коьчал:

-типологически гергара долу нохчийн, оьрсийн туьйранаш;

-вайн къоман сувенираш;

-Россин къаьмнийн деза денош;

-нохчийн къоман даарш;

-Россин халкъийн г1иллакхаш а, ламасташ а.

**Комплексно къамел кхиор. Грамматикин а, орфографин а пропедевтический курс.**

**1. Коммуникативни г1уллакхаш кхиорца доьзна хаарш карадерзорна коьчал**

Вовшашца йолу юкъаметтигаш д1акхехьаран теманаш: 1ер-дахаран, дешаран, 1илманан-х1ума доьзийтаран, социальни.

Теманаш: шеран хенаш (аькхе, гуьйре, 1а, б1аьсте). Нохчийн поэташ а яздархой, дукхаеза книга, халкъан туьйранаш. Космонавтика. Культурехь, 1илманехь, техникехь баьхна кхиамаш. Толаман де.

**2. Маттаца доьзна хаарш кхиоран коьчал.**

1-4-чуй классашкахь фонетикехула, морфологехула, грамматикехула карадерзийна хаарш, шардарш жигарадахар. Синонимех, антонимех болу кхетам. Къамелан дакьош: ц1ердешнийн легарш; хандешан билгалза кеп, хенаш; билгалдешнийн доьжар; яххыйн ц1ерметдешнаш, куцдешнаш, масаллин, рога1аллин терахьдешнаш. Предложенни цхьанатайпанара меженаш. Чолхе предложени (ткъа, амма, делахь а) хуттургашца.

**Графика:** элпийн ц1ерш, доккха элп адамийн, г1аланийн ц1ерашкахь. Орфографи. Пунктуаци. Къамел кхиор: диалогехь дакьалаца а, доцца монологически аларш а, чолхе йоцу йозанан тексташ а х1итто а, орфографически, пунктуационни а бакьонаш ларъеш яздан а хаар. Юьхьанцарчу школахь дешна волуш кхид1а а деша кийча волуш кхийна хилар.

**3. Культура кхиоран декъехула йолу коьчал:**

-нохчийн ц1ерш, фамилеш;

-нохчийн къоман ловзарш а, ловзоргаш а;

-нохчийн берийн эшарш;

-нохчийн халкъан деза денош, ламасташ, г1иллакхаш;

-нохчийн къоман даарш.

### **Курсан чулацам 2-г1а класс**

**1аамийнарг кардаккхар (4с.)**Предложени а, дош а

**Къамел(5с.)**Стенна оьшу адамашна къамел?Муьлхачу къамелах олу барта къамел? Муьлхачу къамелах олу йозанан къамел?

**Аьзнаш а, элпаш а. (21с.)**Йозанехь муха билгалдоху аьзнаш?Мукъа аьзнаш а, элпаш а, церан элпийн билгалонаш а.

Элпаш э, е юкъадог1у дешнаш. Мукъаза аьзнаш а, уьш элпашца билгалдахар а. Мукъаза аз а, элп а «Й». Нохчийн абат, я алфавит.

**Дош. Дешдакъя. (7с.)** Дешдакъя бохург х1ун ю? Дешнаш сехьадахар. Муха сехьадоху дашна юккъехъ й, ъ, ь элпаш долу дешнаш?

**Предложени а, текст а. (8с)** Предложенин чаккхенга т1адам а, айдаран, хаттаран хьаьркаш а маца дохку? Х1ун тайпа хуьлу тексташ?  
Шалхачу элпашца билгалдеш долу мукъа аьзнаш. Шалхачу элпашца билгалдеш долу мукъаза аьзнаш. Дехий, доций мукъа аьзнаш. Уьш йозанца билгалдахар.

### **Шалхачу элпашца билгалдеш долу мукъа а, мукъаза а аьзнаш. (28с)**

Шалхачу элпашца билгалдеш долу мукъа аьзнаш. Шалхачу элпашца билгалдеш долу мукъаза аьзнаш. Дехий, доций мукъа аьзнаш. Уьш йозанца билгалдахар. Ев, ов, аьв юкъадог1у дешнаш нийса яздар. Зевне а, кьора а мукъаза аьзнаш а.  
Элпаш «Ъ», «Ё», «Щ», «Ф» юкъадог1у дешнаш. Мукъаза аз а, элп а ъ

**Къамелан дакъош. (17с.)** Х1уманаш билгалъен дешнаш. Мила? Муьлш? Хьан? хаттаршна жопаш ло дешнаш. Доккха элп. Адамийн ц1ерашкахъ, фамилешкахъ а доккха элп. Дийнаташна техкинчу ц1ерашкахъ доккха элп. Г1алийн, урамийн, яртийн ц1ерашкахъ доккхаэ лп. Дешт1аьхьенаш. Х1уманийн дар билгалден дешнаш. Х1уманийн билгало гойту дешнаш.

**Гергара дешнаш. (7 с)** Муьлха дешнаш ду гергара? Гергарчу дешнийн орамера мукъа элп хийцадалар.

### **1амийнарг карладаккхар. (5с.)**

Къамел. Аьзнаш а, элпаш а. Мукъа аьзнаш а, элпаш а. Мукъаза аьзнаш а, элп а й. Нохчийн абат. Дош а, дешдакъя а. Предложени а, текст а.

### **Тематически план 2- г1а класс**

| №  | Меттан декъехула йолу теманаш                             | Х1ора декъана лерина сахьташ |
|----|-----------------------------------------------------------|------------------------------|
| 1. | Кардаккхар                                                | 4                            |
| 2. | Къамел                                                    | 5                            |
| 3. | Аьзнаш а, элпаш а.                                        | 21                           |
| 4. | Дош. Дешдакъя.                                            | 7                            |
| 5. | Предложени. Текст.                                        | 8                            |
| 6. | Шалхачу элпашца билгалдеш долу мукъа а, мукъаза а аьзнаш. | 28                           |
| 7. | Къамелан дакъош.                                          | 17                           |
| 8. | Гергара дешнаш                                            | 7                            |
| 9. | 1амийнарг карладаккхар                                    | 5                            |
|    |                                                           | 102 с                        |

### **Талламан белхашна лерина барам**

| Предметаш | Классах |         |         |         |  |
|-----------|---------|---------|---------|---------|--|
|           | 1 класс | 2 класс | 3 класс | 4 класс |  |

|                                        | 1ч. | 2ч. | 3ч. | 4ч. | 1ч. | 2ч. | 3ч. | 4ч. | 1ч. | 2ч. | 3ч. | 4ч. | 1ч. | 2ч. | 3ч. | 4ч. |
|----------------------------------------|-----|-----|-----|-----|-----|-----|-----|-----|-----|-----|-----|-----|-----|-----|-----|-----|
| <b>Чеченский язык</b>                  |     |     |     |     |     |     |     |     |     |     |     |     |     |     |     |     |
| контрольные работы (диктант)           | -   | -   | -   | 1   | 2   | 2   | 3   | 2   | 2   | 2   | 3   | 2   | 2   | 2   | 2   | 1   |
| творческие работы: изложение/сочинение | -   | -   | -   | -   | 1/0 | 1/1 | 1/1 | 1/1 | 1/1 | 1/1 | 1/1 | 1/1 | 1   | 1   | 1   | 1   |
| Т1ера схъаязъяр                        |     |     |     |     | 1   | -   | -   | -   | -   | -   | -   | -   | -   | -   | -   | -   |

**ШОЛГІАЧУ КЛАССЕХЪ НОХЧИЙН МЕТТАН  
УРОКИЙН ТЕМИН ХЪЕСАП**

| <b>№</b> | <b>Сахът</b> | <b>Урокан ц1е</b> |  | <b>Урок д1ахъо хан</b> |
|----------|--------------|-------------------|--|------------------------|
|----------|--------------|-------------------|--|------------------------|

|                                    |   |                                               | 1уналлин<br>кепийн<br>тайпанаш | планаца | билггал |
|------------------------------------|---|-----------------------------------------------|--------------------------------|---------|---------|
| <b>1амийнарг карладаккхар (4с)</b> |   |                                               |                                |         |         |
| 1,2,3,4                            | 4 | <b>1амийнарг карладаккхар.</b>                | Доьдург                        |         |         |
| <b>Къамел (5 с)</b>                |   |                                               |                                |         |         |
| 5,6,7                              | 3 | Къамел                                        | Доьдург                        |         |         |
| 8                                  | 1 | Диктант                                       | Тал. болх                      |         |         |
| 9                                  | 1 | Г1алаташ таллар.                              | Доьдург                        |         |         |
| <b>Аьзнаш а,элпаш а (21 с)</b>     |   |                                               |                                |         |         |
| 10,11                              | 2 | Аьзнаш а,элпаш а                              | Доьдург                        |         |         |
| 12,13                              | 2 | Мукъа аьзнаш а , элпаш а.                     | Карт.болх                      |         |         |
| 14,15                              | 2 | Мукъа аьзнаш а, церан<br>элпийн билгалонаш а. | Доьдург                        |         |         |
| 16,17                              | 2 | Элпаш э,е юкбадог1у<br>дешнаш.                | Доьдург                        |         |         |
| 18,19,20                           | 3 | Элпаш я,яь, ю, юь<br>юкбадог1у дешнаш.        | Доьдург                        |         |         |
| 21,22                              | 2 | Мукъаза аьзнаш а,уьш<br>элпашца билгалдар а.  | Карт. болх                     |         |         |
| 23,24                              | 2 | Мукъаза аз а,элп а й.                         | Доьдург                        |         |         |
| 25                                 | 1 | Диктант.                                      | Тал. болх                      |         |         |
| 26                                 | 1 | Г1алаташ таллар.                              | Ша-шен тал.                    |         |         |
| 27,28,29                           | 3 | Нохчийн абат.                                 | Доьдург                        |         |         |
| 30                                 | 1 | Т1еч1аг1дар.                                  | Тест                           |         |         |
| <b>Дош а, дешдакъа а (7с)</b>      |   |                                               |                                |         |         |
| 31,32                              | 2 | Дош а, дешдакъа а.                            | Тоб. т1едил.                   |         |         |
| 33,34,35                           | 3 | Дешнаш сехьадахар.                            | Карт. болх                     |         |         |
| 36                                 | 1 | Сочинени                                      | Кхол. болх                     |         |         |
| 37                                 | 1 | Г1алаташ таллар                               | Ша-шен тал.                    |         |         |
| <b>Предложени а, текст (8с)</b>    |   |                                               |                                |         |         |
| 38,39,40,41,                       | 4 | Предложени а, текст а.                        | Дийц. хотгар                   |         |         |
| 42                                 | 1 | Диктант.                                      | Тал. болх                      |         |         |



|                                                                      |   |                                                                            |             |  |  |
|----------------------------------------------------------------------|---|----------------------------------------------------------------------------|-------------|--|--|
| 43                                                                   | 1 | Г1алаташ таллар.                                                           | Ша-шен тал. |  |  |
| 44,45                                                                | 2 | Т1еч1аг1дар                                                                | Тест        |  |  |
| <b>Шалха элпашца билгалдеш долу мукъа а, мукъаза а аьзнаш (28 с)</b> |   |                                                                            |             |  |  |
| 46,47,48                                                             | 3 | Шалха элпашца билгалдеш долу мукъа аьзнаш а, уьш йозанехъ билгалдахар а.   | Доьдург     |  |  |
| 49,50,51,<br>52                                                      | 4 | Шалха элпашца билгалдеш долу мукъаза аьзнаш а, уьш йозанехъ билгалдахар а. | Харж. дикт. |  |  |
| 53                                                                   | 1 | Сочинени «1а».                                                             | Кхол. болх  |  |  |
| 54                                                                   | 1 | Г1алаташ таллар.                                                           | Ша-шен тал. |  |  |
| 55,56                                                                | 2 | Дехий, доций мукъа аьзнаш а, уьш йозанехъ билгалдахар а.                   | Доьдург     |  |  |
| 57                                                                   | 1 | Ев, ов, аьв юкъадог1у дешнаш нийсаяздар.                                   | Тоб. т1ед.  |  |  |
| 58,59,60                                                             | 3 | Зевне а, къора а мукъаза аьзнаш а, уьш йозанехъ билгалдахар а.             | Харж. дикт. |  |  |
| 61                                                                   | 1 | Изложени «Ч1ег1ардиг».                                                     | Кхол. болх  |  |  |
| 62                                                                   | 1 | Г1алаташ таллар.                                                           | Ша-шен тал. |  |  |
| 63,64,65                                                             | 3 | Элпаш <b>ь, ё, щ, ф</b> юкъадог1у дешнаш.                                  | Дешн. дикт. |  |  |
| 66,67,68                                                             | 3 | Мукъаза аз а, элп а <b>ъ</b> .                                             | Дешн. дикт. |  |  |
| 69                                                                   | 1 | Диктант.                                                                   | Тал. болх   |  |  |
| 70                                                                   | 1 | Г1алаташ таллар.                                                           | Ша-шен тал. |  |  |
| 71,72,73                                                             | 3 | 1амийнарг карладаккхар.                                                    | Фр. хатт.   |  |  |
| <b>Къамелан дакъош (17 с)</b>                                        |   |                                                                            |             |  |  |
| 74,75,76,<br>77                                                      | 4 | Х1уманаш билгалъен дешнаш.                                                 | Фр. хаттарш |  |  |
| 78,79                                                                | 2 | Доккха элп.                                                                | Карт. болх  |  |  |
| 80                                                                   | 1 | Диктант.                                                                   | Тал. болх   |  |  |
| 81                                                                   | 1 | Г1алаташ таллар.                                                           | Ша-шен тал. |  |  |
| 82,83,84                                                             | 3 | Дешт1аьхьенаш.                                                             | Доьдург     |  |  |

|                                    |   |                                 |             |  |  |
|------------------------------------|---|---------------------------------|-------------|--|--|
| 85,86,87                           | 3 | X1уманийн дар билгалден дешнаш. | Карт. болх  |  |  |
| 88,89,90                           | 3 | X1уманийн билгало гойту дешнаш. | Тоб. болх   |  |  |
| <b>Гергара дешнаш (7 с)</b>        |   |                                 |             |  |  |
| 91,92,93                           | 3 | Гергара дешнаш.                 | Дешн. дикт. |  |  |
| 94,95                              | 2 | Предложени.                     | Доьдург     |  |  |
| 96                                 | 1 | Изложени «Ч1ерийн дахар».       | Кхол. болх  |  |  |
| 97                                 | 1 | Г1алаташ таллар.                | Доьдург     |  |  |
| <b>1амийнарг карладаккхар (5с)</b> |   |                                 |             |  |  |
| 98,99,100,<br>101,102              | 5 | 1амийнарг карладаккхар.         | Доьдург     |  |  |